

A. SUNILA

1924.

aasta

1. detsembri

ülestõus

A-22850 II

A. SUNILA

1924. AASTA
1. DETSEMBRI
ÜLESTÕUS

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1959

1. ÜLESTÕUSU PÕHJUSED. OLUKORRA HINDAMINE JA KURSI VÕTMINE RELVASTATUD ÜLESTÕUSULE

Käesoleval aastal möödub 35 aastat eesti proletariaadi kangelaslikust relvastatud ülestõusust 1. detsembril 1924. aastal. Kodanlased ja nende käsilased nimetasid ja nimetavad praegugi detsembriülestõusu avantüüriks ning «Moskva poolt organiseeritud mässuks». Niisugusest laimust eesti proletariaadi sangarliku väljaastumise kohta kubisesid kõik kodanlikud ja sotslikud väljaanded. Seda sama püüavad veel praegugi väita välismaale põgenenud eesti kodanlikud natsionalistid, nagu see nähtub 1946. aastal Stokholmis väljaantud M. Ojamaa ning A. ja T. Varmase «Eesti ajaloo».

Et ülestõus toimus enamikus kapitalistlikes maades alanud kapitalismi ajutise stabilisatsiooni perioodil, mis ei olnud Eestisse veel jõudnud, siis on see ülestõusule poliitilise hinnangu andmise küsimuses esile kutsunud ka ägedaid vaidlusi parteilistes ringkondades. Teatud ajal (1925—1937) püüdis osa Nõukogude Liidus elunevaid eestlasi-kommuniste eesotsas J. Palvadrega kvalifitseerida 1. detsembri ülestõusu blankistlikuks vandenõuks, mille võiduks ei eksisteerinud vajalikke objektiivseid ega subjektiivseid tingimusi. Pärast Suurt Isamaasõda katsusid palvadreistide seisukohti tõestada V. Arhangelski ja E. Talvik. Seepärast tekkis paratamatu vajadus detsembriülestõusu üksikasjalise ja põhjaliku käsitluse järele. Niisugune monograafia on käesoleva brošüüri autori poolt juba koostatud. Arvukas faktiline materjal tõestab, et detsembriülestõus oli eesti proletariaadi kangelaslik väljaastumine, mille võiduks eksisteerisid vajalikud objektiivsed tingimused, kuid Eestimaa Kommunistlik Partei ei suutnud reaalset võiduvõimalust tegevvõimeks muuta. Seda kinnitavad järgmised faktid.

Pärast nõukogude võimu mahasurumist Eestis 1919. aastal isoleeris eesti kodanlus oma «härrasriigi», nagu töölised seda kutsusid, Nõukogude Liidust ja muutis ta

imperialistlikele riikidele tooraineid tootvaks agraar-ripatsiks.

Niisuguse poliitika tagajärjel kaotas eesti suurtööstus, mis oli rajatud peamiselt Venemaa toor- ja kütteenainetele ning kohandatud tema turu vajadustele, oma ajalooliselt kujunenud turu ja toorainetebaasi. Loomulikult pidi see Eesti rahvamajandusele oma pitsati vajutama ja suurtööstuse laostumisele viima. Endistest suurtööstuse hiiglastest jäid kodanlikus Eestis järele ainult varemed. Nii vähenes näiteks enamuses suurtööstuse ettevõtetes, kus 1913/14. aastal töötas üle 1000 töölise, 1924. aastaks tööliste arv keskmiselt kaheksa korda.¹ Kui enne Esimest maailmasõda — 1913. aastal — töötas Eesti suurtööstuses umbes 43 000 töolist, siis 1924. aastal oli see arv vähenenud 24 000-le, s. o. peaaegu 50% võrra.

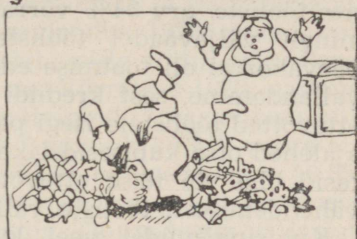
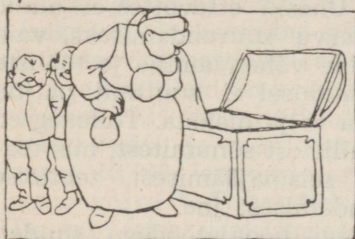
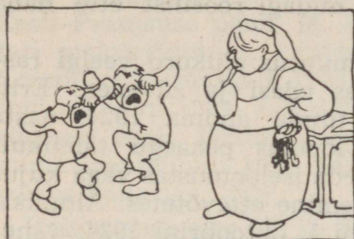
Kõik katsed suurtööstust jalule seada, mis kodanlus tegi pärast rahulepingu sõlmimist Nõukogude Venemaalt saadud kulla arvel, ei andnud tulemusi, sest eesti tööstustooted ei suutnud võistelda Lääne-Euroopa kapitalistlike maade toodetega ega leida seal turgu. Kuid sellest hoolimata jätkasid valitsevad kodanlikud ringkonnad suurtööstusele elu sissepuhumist, sest nad lootsid koos imperialistidega nõukogude võimu peatset langust ja kapitalismi restaureerimist Venemaal. Kuid kodanlaste unistused ei täitunud. Nõukogude võim lõi kõik imperialistide ja valgekaartlaste kallaletungid puruks. Küll aga jooksis laenude abil vee peal hoitud tööstuslik tootmine karile. Turu puudusel jäi produktsioon realiseerimata. «Kaup jäi ladusse, ei olnud enam ostjaid,» kurtis suurkodanluse häälkandja «Päevaleht». «Ettevõtte oli võlgu ehitatud ja sisse seatud, tooraine oli võlgu ostetud, töölisele oli laenu saadud rahast palka makstud, ühesõnaga kõik oli võlgu.»²

Tulemuseks oli see, et Nõukogude Venemaalt saadud 15 miljonist kuldrublast oli 1923. aastaks 80% ära kulutatud ja Eesti Pank ei suutnud enam rahuldada töösturite ja kaupmeeste kasvavat välisvaluuta ning krediidi nõudmist ja pidi järsult edasist laenude andmist piirama.

Niisugune järsk üleminek «lahtiste kraanide» laenupoliitikalt «kraanide kinnikeeramise» poliitikale kutsus

¹ Eesti. Maa, rahvas, kultuur, Tartu, 1926, lk. 56—647 ja «Päevaleht» nr. 130, 16. mail 1924.

² «Päevaleht» nr. 91, 3. aprillil 1924.

Karikatuur kullafondi raiskamise kohta pilkelehest «Sädemed» nr. 1, 1924, lk. 4–5. Karikatuuri all on tekstid:

1. Tööerakonna Jass ja Pöllumõõgu Jüts karjuvad koledasti, et mamma andku ometi raha esimesele vabakaubanduse jaoks ja teisele aktsiaseltside jaoks.
2. Mis sa teed ära, kui peale käivad, muudkui ava kirst, et Jass saaks sissevedada lasta ja Jüts saaks omad vabrikud käima panna.
3. Ning tuli apelsiine ja kingi ja shokolaadi ja markisetti ja kerkisid aktsiaseltsid, kuid kirst oli äkki tühi.
4. Aga siis sattusid Jass ja Jüts suure viha võimu alla ning sagisid üks-teist, et sidrunid segi ja vabrikud varemets.

esile tööstus- ja rahanduskriisi. Üks vabrik teise järel jäi seisma või töötas ainult mõned päevad nädalas. Paljud ettevõtted kuulutati maksujõuetuks. Üldse jäid 1923. aastal töökaitse komissaride kontrolli all olevatest 877-st ettevõttest seisma 336 ja likvideeriti 114 ettevõtet.³ 1923. aasta augustist detsembrini vähenes ainuüksi suurtööstuse töolistel arv rohkem kui 3000 võrra.⁴ Tehes kokkuvõtteid 1923. aasta kohta, märkis ametlik majandusringkondade häälekanaja «Eesti Majandus», et 1923. aasta «lõppes peaaegu üldise pessimismi ja likvidatsiooni meeleolus. Tegelik likvidatsioon saab kahtlemata kestma ka uuel aastal, võib olla isegi sellele järgneval aastal, nii et

³ Eesti NSV ORRKA, fond 2000, nim. 1, sü. 724, leht 3.

⁴ «Eesti Majandus» nr. 10, 11. märtsil 1924, lk. 155.

meil kõige lähemas tulevikus midagi roosilist ette näha ei ole».⁵

Ja tõepoolest, 1924. aastal muutus olukord veelgi raskemaks. Majanduskriis arenes edasi ja süvenes. Eriti valusalt hakkas kriis ennast tunda andma 1924. aasta kevadest peale, kui valitsus lõpetas peaaegu täielikult laenude andmise tööstusele. Seda iseloomustas väga kujukalt tööliste arvu kiire vähenemine ettevõtetes. Ainuüksi viie kuu jooksul, 1. maist kuni 1. oktoobrini 1924, vähenes tööliste arv 34% võrra.⁶ Üheski ettevõtte ei olnud mingit väljavaadet tööliste arvu suurendamiseks, vaid päevakorral oli tootmise edasine vähendamine ja tööliste vallandamine, sest krediidi puudusel ei suutnud paljud ettevõtted töölistele isegi palka välja maksta. Tolleaegsed ajalehed otse kubisesid lakoonilistest sõnumitest, mis teatasid ühe või teise ettevõtte seismajäämisest, tootmise vähendamisest, tööliste vallandamisest jne.

Kui suvekuudel veel kuidagi hooajatöödega suudeti pehmedada massilist tööpuudust, siis sügisel, kui paljud hooajatööd, nagu turba-, mulla-, ehitus-, põllu- jt. tööd ning osalt ka põlevkivi kaevandamine, lõppesid, muutus olukord eriti raskeks. Novembrikuus toimus massiline tööliste vallandamine, mis seadis inimesed vastu talve meelegeitlikku seisukorda.⁷ Töötatööliste arv linnas ja maal kasvas 20 000-ni.⁸

1924. aasta jooksul vähenes keskmiste ettevõtete arv 5,5 ja väikeettevõtete arv 29% võrra. Töökaitsekomissaride kontrolli all olevatest 1900-st ettevõtetest likvideeriti aasta jooksul 95, nendest 10 suur-, 61 kesk- ja 24 väike- tööstusettevõtet, kuna seisvate ettevõtete arv kasvas 1924. aasta lõpuks 261-le. Võrreldes 1923. aastaga vähenes 1924. aastal metallitööstuse toodang 21% ja tekstiilitööstuse toodang 37,8% võrra ning laevaehitustööstuse toodang üle 2 korra.⁹

Samasugune kriis, mis oli haaranud tööstust, võimutses ka rahanduse alal. Sagenesid kaubandusfirmade ja pan-

⁵ «Eesti Majandus» nr. 10, 11. märtsil 1924, lk. 155.

⁶ II riigikogu 7. istungjärg, prot. 137, 2. oktoobril 1924, veerud 649—651 ja «Sõnum» nr. 1, 11. oktoobril 1924.

⁷ Vt. Eesti NSV ORRKA, fond 2000, nim. 1, sü. 737, leht 6.

⁸ «Eesti arvuline ülevaade» 1920—1930, Tallinn, 1931, lk. 304 ja EKPA, fond 6495, nim. 1, sü. 136, leht 102.

⁹ «Eesti arvudes 1920—1935» Tallinn, 1937, lk. 110, 120—124.

kade pankrotid. Terve rida firmasid, nagu Hanko ja Co, Eesti-Prantsuse pank, M. Punga pangakontor jt. tunnistati maksujõuetuks. Protestitud vekslite summa kasvas 5,5 miljonilt margalt 1923. aastal rohkem kui 11,9 miljoni margani 1924. aastal.¹⁰ Marga kurss, mis 1923. aasta sügisest peale järsult langema hakkas, jõudis oma kulminatsioonipunkti 1924. aasta augustikuus, langedes, võrreldes dollariga, 32%.¹¹

Rasket aega elas üle ka Eesti põllumajandus, kus töötavad talupojad ägasid kulakute rõhumise ja kurnamise all. Lisaks sellele kannatas põllumajandus 1923. aastal veel ränkade vihmasadude tagajärjel, mille tõttu palju teravilja ja kartuleid jäi koristamata. Võrreldes 1923. aastaga, vähenes 1924. aastal talinisu külvipind 17%, suvinisu külvipind 24,4% ja toiduteravilja kogusaak 18%.¹² veiste arv langes 10 400, lammaste arv 57 340 ja sigade arv 50 859 looma võrra.¹³ Tuhanded töötavad talupojad laostusid. Üks talu teise järel läks oksjonile. Talupoegade väljatõstmine kohtu teel sai harilikuks nähtuseks.¹⁴

Raske majanduskriisi olemasolu 1924. aastal oli sunnitud tunnistama ka kodanluse majandusringkondade häälkandja «Eesti Majandus», mis 1924. aasta kohta kirjutas: «1924. aasta on vaevalt lõppenud, nii et praegu veel varajane on täielikku bilanssi teha. Tervel hulgal aladel on see igatahes olnud üks raskematest meie lühikese iseseisvuse ajal. Majanduslikud raskused, mis juba 1923. aastal algasid, arenesid täielikuks kriisiks välja alles läinud aasta jooksul — kriisiks, millest meie kuni tänini veel mitte üle jõudnud ei ole.»¹⁵

Valitsus püüdis majanduskriisist välja rabelda mitmesuguste erakorraliste abinõude, nagu krediitide piiramise, tollide tõstmise, maksude suurendamise, marga valoriseerimise jt. abinõude rakendamisega. 1924. aasta suvel tõseti sisseveetavate tarbeesemete tolle kahel korral — juunis 30—75% ja juulis 100—275%.¹⁶ 20. juunil 1924 mää-

¹⁰ «Klassivõitlus» nr. 11, 1934, lk. 1 ja 2.

¹¹ «Päevaleht» nr. 352, 31. detsembril 1924.

¹² Sealsamas, nr. 15, 17. jaanuaril 1925.

¹³ «Eesti arvudes 1920—1935», Tallinn, 1937, lk. 58.

¹⁴ Vt. II Riigikogu 3. istungjärk, prot. 68, 17. märtsil 1924.

veerg 337.

¹⁵ «Eesti Majandus» nr. 1, 3. jaanuaril 1925, lk. 3.

¹⁶ «Päevaleht» nr. 177, 5. juulil 1924.

EESTI MAJANDUS

TÖÖSTUSE, KAUBANDUSE JA RAHANDUSE AJAKIRI

Tellimise hind: aastas Emk. 1900. — Väljamaale Emk. 2000. —
poolaastasas 500. — 1000. —

Toimetus: Pikk tän. 40, Tallinnas, tel. 29-39 Tõlitus: Lai tän. 38, Graasfiline Ühisg „Kiri“. Telef. 18-04

6. köide. Tallinnas, laupäeval, 3. jaanuaril 1925. Nr. 1 (95)

Sisu: Toimetuse kommentaar. Uue vabariigi välisuse majandusline program. A.: Washingtoni konventsioon. A. G.: Põõre suhkkruturul. Sise- ja väljamaa kroonika. Teated ettevõtete tegevusest. Isiklikud teated. Raha- ja kaubaturu oluanded.

Tallinnas, 2. jaanuaril 1925.

Aasta vahetusel. 1924. aasta on vaevalt lõppenud, nii et praegu veel varajane on täielikku bilansi teha. Terve hulgal aladel on see igetahes olnud üks raskematest meie lühikesel iseseisvuse ajal. Majanduslised raakused, mis juba 1923. aastal algasid, arenõsid täielikuks kriisiks väha alles läinud aasta jooksul — kriisiks, millest meie kuni tänini veel mitte üle jõudnud ei ole.

Siiski tuleb praegust seisukorda selle

sead hea lahmnise, tarviliku töõhimu ja asjatundliku korralduse juures suudame. Senini oldi väga paljudes ringkondades arvamisel, et passiivne kaubandusbilans see on, mis meie rahvamajanduse lõppude lõpuks nii välja kurnab, et ta püsti seista ei suuda. Selle kaudu pidi sündima meie endistele seadale kogutud põhikapitaali väljavedu. „Ump“ on aga nõidela suutnud, et ka meie praegustes oludes aktiivne kaubandusbilans võimalik on, niipea kui seisma sai pandud ettevaatamata, liig optimistlik ja liig suurealatusline ettevõtlikkus sisemaal,

Väljavõte «Eesti Majandusest» 1924. aasta kriisi kohta.

rati seadusega kindlaks uus rahaühik — Eesti kroon, mis pidi sisaldama 0,403 226 grammi puhast kulda ja võrduma 100-le endisele Eesti margale. Eesti Pank pidi seda kurssi hoidma stabiilsena kuni lõpliku rahareformi teostamiseni. Tegelikult aga maksis «kuld-kroon» 111,5 marka, mis võimaldas ärimeestel ja spekulantidel iga krooni pealt, mis nad Eesti Pangale pidid maksma, 11,5 marka oma taskusse panna.¹⁷ Võrreldes 1921. aastaga suurenesid rahvalt võetavad maksud 103% võrra.¹⁸ 1924. aasta riigieelarve järgi tuli igal perekonnal maksta otseste ja kaudsete maksude näol umbes 40% oma sissetulekutest.¹⁹ Erakorraliste abinõudega suudeti küll margakursi lange-mist pidurdada, kuid samal ajal kutsus see esile järsu elukalliduse tõusu, mis sugugi kaasa ei aidanud majandus-elu tervendamisele. Esimese järgu tarbainete, nagu jahu, leiva, või jt. hinnad tõusid 1924. aastal 1923. aastaga võr-

¹⁷ «Klassivõitlus» nr. 47, 1924, lk. 11.

¹⁸ «Päevaleht» nr. 251, 17. septembril 1924.

¹⁹ «Edasi» nr. 275, 1. detsembril 1925.

reldes 50%.²⁰ Töölise ja teenistujate palk aga jäi samal ajal endiseks. Töölisklassi elu muutus talumatuks, sest kodanlus veeretask kõik majanduskriisiga seotud raskused peamiselt tema õlgadele. Rahandusminister O. Strandman isegi õigustas seda küünilise avameelsusega, öeldes 1924. aasta oktoobris Riigikogus: «Kui tahetakse teatavat saneerimist ette võtta, siis on selle juures ikka kannatajaid ja kahjuks on kannatajaks töölisklass.»²¹ Töölise palga edasiseks alandamiseks kasutasid kapitalistid laialdaselt ära järjest kasvavat tööpuudust. Ikka sagedamaks muutusid juhud, et ettevõtjad vastasid palga tõstmise nõudmistele vabrikute seismapanemisega, mille järel töölise hulgas viidi läbi puhastustöö; klassiteadlikum element saadeti värava taha ja asemele võeti vähemteadlikke töölisi töötute hulgast. Kui siis uuesti tööd alustati, olid palgatingimused veelgi halvemad kui varem.

1924. aastal oli statistikabüroo andmetel keskmine päevapalk, kaasa arvatud ületunnitööde tasu ja muud palgalisad, 230 marka päevas, s. o. 5750 marka kuus ehk ligi poole vähem kui elatusmiinimum. «Muidugi olid suur osa palkasid veel madalamad, 80—150 marka päevas,» kirjutask «Ametiühisusline Kuukiri». «Kui siia juurde veel arvata aega, kus tööline tööpuuduse pärast tööd ei saa teha, siis võime juba arvudega enesele ette kujutada seda seisukorda, kuhu töölised praegu tõugatud on: krooniline alatoitus, korterikitsikus, varajane töøjouetus, enese ja laste kidunemine.»²² Ikka rohkem viletsusse sattunud inimesed olid sunnitud abi otsima «vaese inimese pangamajast» — pandimajast. Pantijate saba ulatus Tallinna pandimaja teiselt korruselt tihti läbi avara õue tänavale. 1924. aastal Tallinna pandimajas tehtud laenudest, milledest 71,7% olid alla 1000 marga, võib järeldada, kuivõrd viletsates tingimustes vaevlesid need inimesed, kes niisugust väikest laenu olid sunnitud tarvitama.²³ Tööpuudusest ja viletsusest meeletutele viiduna tegid paljud oma elule lõpu. Kui 1922. aastal oli 188 enesetapmise

²⁰ II Riigikogu 2. istungjätk, prot. 51, 11. detsembril 1923. veerg 1913.

²¹ II Riigikogu 4. istungjätk, prot. 137, 2. oktoobril 1924. veerg 678.

²² «Ametiühisusline Kuukiri» nr. 10, 15. juulil 1925, lk. 1—2.

²³ «Laupäev» nr. 12, 1925, lk. 268—269.

juhtumit, siis 1924. aastal oli see arv juba 247, s. o. kasvas 34% võrra.²⁴

Järjest raskemaks muutus ka sulaste ja popside, samuti väikemaapidajate elu. Näljapalga eest pidid sulased ja teenijatüdrukud töötama päevatõusust loojakuni, sageli aga veelgi kauem. Üks Taagepera põllutöölised kirjutas revolutsioonilises töölislehes «Säde»: «Taagepera põllutöölise elu on midagi viletsamat, mida ei mäleta isegi tsaari-päevilt... Töölisi sunnitakse töötama hommikul kella pool 4-st kella 10—11-ni, kusjuures 1—2 tundi nõndanimetatud puhkeajaga saadakse. Isegi aega ei jätku lehe lugemiseks. Ühe sõnaga: tööline Eesti tõusikute vabariigis on neetud ahelaisse rohkem kui seda kunagi ennem. Pühapäevalgi ei tohi minutikski teenistuskohast lahkuda, vastasel korral jäetakse söögistki ilma.»²⁵ Äärmises puuduses viresid samuti tuhanded pöpsid ja teised kehvikud, kes ei omanud vajalikku sissetulekut perekonna toitmiseks ja kannatasid alatoitluse all.²⁶

Proletariaadi materiaalne olukord muutus väljakannatamatuks ja kutsus esile sügava rahulolematuse kodanliku diktatuuri vastu. Revolutsiooniline liikumine aktiveerus ja võttis juba 1923. aasta lõpul kodanlusele ohtliku iseloomu, kui suuremates linnades Tööraha Ühise Väerinde nimekirjad saavutasid omavalitsuste valimistel enamuse. Tundes oma nõrkust töötavate hulkade revolutsioonilise liikumise kasvu ees, tühistas kodanlus omavalitsusorganite valimiste tulemused, sulges 21. jaanuaril 1924 üle maa ligi 300 tööraha organisatsiooni ning vangistas aktiivsemad tegelased. Armu ei antud ka Tööraha Ühise Väerinde saadikuile riigikogus ja omavalitsustes. Enamus neist pandi trellide taha, hoolimata neile kodanluse enda põhiseaduses deklareeritud «saadikupuutumastusest». Tallinnas toimus 21. jaanuari õhtul Töölise Keldris ülelinnaline töölisorganisatsioonide esindajate koosolek, kus parajasti kõnega esines riigikogu kommunistliku rühma liige H. Allik, kes areteeriti kõnepuldis. Koos temaga võeti kinni veel samal koosolekul viibinud Riigikogu kommunistliku rühma liikmed J. Tomp ja A. Janson. P. Keerdo ja V. Kangur areteeriti Töölise

²⁴ «Eesti arvudes 1920—1935» Tallinn, 1937, lk. 320.

²⁵ «Säde» nr. 5, 19. juunil 1924.

²⁶ Vt. II Riigikogu 5. istungjärk, prot. 121, 19. juunil 1924, veerg 337.

Jaan Anvelt.

Majas toimunud koosolekul. Neid süüdistati kui vandeseltslasi, kes olevat tabatud kuriteolt. Tööraha Ühise Väerinde riigikogu rühma ruumides pandi toime läbiotsimine ja need puistati nii segi, et riigikogu juhatuse liikmed, kes käisid ruumis pärast kohtuvõimused, pidid tunnistama, «et nii brutaalselt läbiotsimisi isegi tsaari-ajal ei ole toimetatud».²⁷ Hakati ette valmistama nn. 149 kohtuprotsessi. Kuid ka seekord ei suutnud kodanlus lämmatada proletariaadi revolutsioonilist võitlust, sest tal ei läinud korda hävitada hästi konspireeritud EKP ja EKNÜ põrandaaluseid organisatsioone, mis jätkasid

²⁷ Eesti NSV ORRKA, fond 80, grupp 684, sü. 2047, leht 7.

täie hooga proletariaadi revolutsioonilise võitluse juhtimist.

Päev hiljem pärast rüüstamisi avaldasid EKP ja EKNÜ Keskkomitee V. I. Lenini surma puhul ühise üleskutse eesti rahvale. Üleskutses paljastati kodanluse rahvavastast ja terrorlikku poliitikat ning kutsuti töötavaid masse veelgi energilisemalt jätkama võitlust surematu Lenini lipu all kodanliku korra kukutamiseks. Üleskutsel oli määratu suur tähtsus, sest ta deklareeris EKP ustavust marksismi-leninismi õpetusele ja teatas pärast kodanluse järjekordset hõiskamist kommunismile lõpu tegemise kohta, et kommunismi ei saa hävitada, nagu ei saa hävitada töötavat rahvast, et eesti proletariaadi eesrindlik väesalk — EKP — on terve ja jätkab võitlust.

Selle tõttu oli ka pärast 21. jaanuari rüüstamisi ja areteerimisi võimalik niisugune kartmatu samm nagu V. I. Lenini matusepäeval, 27. jaanuaril, viieminutiline leinaseisak. EKP ja EKNÜ üleskutsel ühines eesti töörahvas kogu maailma töötajate leinaga ega lasknud end hirmutada kodanluse kättemaksust. Rivist väljalöödud seltsimeeste asemele astusid uued, kes jätkasid võiduka revolutsiooni lipu edasikandmist. Partei kutsus kõiki kommuniste tegema parteitute masside seas laialdast selgitustööd, organiseerima uusi parteirakukesi töörahva hulgas ja võtma arvele kõik aktiivsemad seltsimehed, kes võiksid töörahva vabastamisele kaasa aidata.

Protestiks töölistegelaste areteerimise ja töölisorganisatsioonide sulgemise vastu kuulutasid eeluurimise vangla poliitvangid eesotsas J. Lauristiniga 14. veebruaril välja näljastreigi.²⁸ 20. veebruaril korraldas partei Pritsimaja juures meelevaalduse, millest võttis osa ligi 1000 inimest. Demonstrandid kandsid partei poolt antud loosungeid: «Maha kurnajate vabariik!», «Töörahva Ühise Väerinna tegelased ja teised poliitilised vangid välja türmidest!», «Elagu töörahva valitsus!», «Elagu Eesti Nõukogude Vabariik!». Ratsapolitsei pidi tarvitusele võtma kumminuiad, et demonstrante laiali ajada ja neid mitte eeluurimisvangla juurde lasta.²⁹

6. märtsil 1924 korraldas tööliisspordiselts «Spartakus» Tööliste Majas kokkutuleku, kus kutsuti rahvast üles

²⁸ Eesti NSV ORRKA, fond 80, grupp 684, sü. 319, leht 2.

²⁹ EKPA, fond 24, nim. 24—1, sü. 288, leht 22.

kukutama kodanlikku diktatuuri ja taastama nõukogude korda.³⁰

Rahvusvahelisel naistepäeval toimus suur ülelinnaline tööliste miiting, kus samuti kutsuti rahvast võitlusse kodanliku korra kukutamise ja nõukogude võimu kehtestamise eest.³¹

Need faktid näitavad, et vaatamata kõige metsikumatele ja julmematele abinõudele, hoolimata sellest, et iga vähemgi revolutsiooniline väljaastumine vägivaldselt maha suruti, ei suutnud eesti kodanlus ometi lämmatada revolutsioonilist liikumist, mis kasvava majanduskriisi tingimustes võttis üha ähvardayama iseloomu. Järjest rohkem hakkas kostma hääli, et vastata kodanlikule vägivallale proletaarse vägivallaga, kukutada kodanlik kord jõe abil. Erinevalt eelmistest aastatest ei lepitud enam kodanluse rahvavastase poliitika paljastamisega, vaid nõuti üleminekut tegudele.

Töötavate masside revolutsioonilist võitlust suunas EKP Jaan Anveldi, Valter Kleini, Arnold Sommerlingi, Georg Kreuksi, Johannes Jürna, Aleksander Leineri jt. karastunud revolutsionääride juhtimisel. Arvestades seda, et massilise tööpuuduse tõttu ei olnud töölistel enam võimalik streigiga soovitud tulemusi saavutada, pani EKP revolutsioonilise võitluse organiseerimisel 1924. aastal pearõhu töötute ja tööliste ühiste revolutsiooniliste demonstratsioonide ja koosolekute läbiviimisele, kus arutati tööliklassi rasket majanduslikku olukorda ja sellest väljapääsemise võimalusi. Partei näitas ja tõendas arvukate faktide põhjal, et kujunenud ummikust võib tööliklass ja kehtalurahvas välja pääseda ainult nõukogude võimu taastamise ja Eesti ühendamise teel Nõukogude Liiduga. Esmakordselt võeti selline otsus vastu Tallinna töötajate avalikul koosolekul 11. aprillil 1924.³² Samasugused nõudmised esitas ka Tallinna töötatööliste koosolek 13. aprillil ja Tartu töötatööliste koosolek 29. aprillil 1924³³ ning hiljem teised töötajate koosolekud. See näitab, kui võrd elavalt olid Eesti töötaval rahval meeles nõukogude võimu kehtimise esimestel aastatel Eestis omandatud kogemused nõukogude korra hüvedest, mis ei saanud

³⁰ EKPA, fond 27, nim. 27—3, sü. 19, leht 309.

³¹ Sealsamas, fond 24, nim. 24—1, sü. 318, leht 26.

³² «Teadete Leht» nr. 4, 16. aprillil 1924.

³³ Sealsamas ja «Sõna» nr. 10, 27. mail 1924.

ununeda niikaua, kui kodanliku Eesti kõrval kasvas ja arenes Nõukogudemaa, mille eeskuju nakatas ja mobiliseeris eesti töötavat rahvast võitlusse nõukogude võimu taastamise eest.

Sellepärast kiitsid ka laialdased töölistmassid üksmeelselt heaks EKP loosungid: «Maha Eesti härrasriik!», «Elagu Nõukogude Eesti!», «Majanduslik ja poliitiline liit Nõukogude Liiduga!» kui ainuõiged kujunenud olukorras. Kõik töörahva koosolekud, miitingud, meelevaldused ja muud üritused, mis toimusid pärast aprillikuu revolutsioonilisi koosolekuid, kulgesid eranditult nende loosungite all, näidates, et proletariaadi revolutsioonilises võitluses on toimunud suur murrang. Töölised ei leppinud enam rahulike võitlusvormidega, mis seniste kogemuste põhjal olid muutunud asjatuks jõuraiskamiseks, ja nõudsid efektiivsemate võitlusvormide rakendamist. Täiesti õigesti kirjutas sel ajal revolutsiooniline töötavate noorte häälkandja «Meie Noor Tööline», et «praegu elame revolutsioonilise tõusu algul, mis üldistes julgetes väljaastumistes ja võitlustahtes avaldub... Töölisliikumine on praegu hoolimata metsikust survest tõusu ajajärgus, töörahva võitlустаhe kasvab, võitlus läheb ägedamaks, tugevamaks ja pealetungivamaks. Kõige laialisemaid töörahva kihte, kes seni olid tööliklassi võitlusest kõrval, äratab surve ja kurnaja pealetungimine ükskõiksusest ja nad tõmmatakse võitlusse kaasa».³⁴

Kuna enamik linnatöölisi ja suur osa maatöörahvast koondus kommunistliku partei ümber ja nende hulgas kasvas kiiresti revolutsiooniline meeleolu, siis oli loomulik, et see pidi kajastuma ka sõjaväes. Rongis, mis 1924. aasta jaanuarikuus Pärnumaa kutsealustega Mõisakülast läbi sõitis, lauldi «Internatsionaali» ja kõlas hüüdeid: «Elagu Eesti Nõukogude Vabariik», «Maha kurnajate härrasriik!»³⁵ Neist ei jäänud maha ka Harjumaa kutsealused, kes teel Balti jaama Pikal tänaval Nõukogude saatkonna hoone eest mööda minnes lasksid «hurraa» hüüdes ja «mütse keerutades» elada Nõukogude riiki.³⁶ III diviisi ülem A. Tõnisson oli sunnitud oma salajases kirjas tunnistama, et «III diviisi väeosas on õige suur

³⁴ «Meie Noor Tööline» nr. 3—4, aprill-mai 1924, lk. 4.

³⁵ «Kommunist» nr. 1, 29. jaanuaril 1924.

³⁶ Sealsamas, nr. 2, 11. märtsil 1924.

protsent kommunistliku ilmavaatega sõdureid, keda iga ülesande jaoks tarvitada ei saa». ³⁷

Töölismasside revolutsioonilise teadlikkuse kasvu näitas ka sotside mõju pidev langemine, kes kaotasid peaaegu täielikult oma mõju tööstusproletariaadi hulgas ja ka enamuse organiseeritud maaproletaarlaste seas. Pärast 1924. aasta 21. jaanuari rüüstamist püüdsid sotsid küll kodanluse poolt töölisorganisatsioonidele antud lööki igati oma langeva mõju tõstmiseks ära kasutada, kuid sellest ei tulnud midagi välja. Nende poolt demagoogiliste lubadustega alustatud «kollaste» ametiühingute kokkuklopsimise kampaania kukkus läbi. EKP paljastas sotside manöövri ja nende mõju laiade töötavate masside hulgas langes veelgi. Kui näiteks 1924. aasta kevadel kavatses kodanlus Tallinnas läbi viia uued linnavolikogu valimised ja Vene-Balti tehases toimus sel puhul tööliste koosolek, mille päevakorras seisis ka linnavolikogu valimiste küsimus, siis sotside tegelased, kes sellele koosolekule ilmusid, et töölisi enda poole agiteerida, osutusid täielikult isoleerituks. Töölised seadsid ühel häälel oma saadikukandidaadiks linnavolikogusse Tööriista Ühise Väerinde esindaja. ³⁸ Samasuguses isoleeritud olukorras olid sotsid ka mujal. Nii näiteks 1. mail 1924 Narva sotside poolt organiseeritud koosolekul, millest võttis osa suur hulk Narva töölisi, oli kohe koosoleku algul näha, et sotsidel ei ole Narvas enam poolehoidu. Koosoleku algul lauldi rahva soovi järgi «Internatsionaali». Siis kõneles sots Eilman. Kõne ajal esines sageli vahele hüüdeid, trambiti jalgu ja vilistati. Peale Eilmani kõnet lahkusid töölised revolutsiooniliste laulude saatel saalist, jättes sotsid tühja ruumi. ³⁹

Terava majanduskriisi tagajärjel suurenesid hõõrdumised ja kokkupõrked ka kodanluse enda leiris. Mitmesuguste kodanlike ja väikekodanlike parteide võitlus riigipiruka pärast muutus järjest ägedamaks. Eriti kujukalt tuli see ilmsiks 1923.—1924. aasta valitsuskriisis ja riigikogu vaidlustes.

1924. aasta kevadel sattusid opositsioonis olevate parteide — rahvaerakonna, tööerakonna, kristliku rahvaera-

³⁷ Eesti NSV ORRKA, fond 497, nim. 2, sü. 654, leht 301.

³⁸ Vt. «Klassivõitlus» nr. 52, 15. märtsil 1925, lk. 5—6.

³⁹ «Meie Leht» nr. 11, 2. augustil 1924.

konna ja rahvusvabameelse erakonna kätte dokumendid, mis paljastasid võimuloleva partei — põllumeestekogude mahhinatsioone kullafondi raiskamisel ja riigivarandustega spekuleerimisel. See vihastas hingepõhjani opositsiooniparteide tegelasi, kes olid riigipiruka jagamisest eemale jätud.

Nad ühinesid omavahel ja kukutasid sotside toetusel senise põllumeestekogude enamusvalitsuse K. Pätsiga eesotsas ning moodustasid uue keskerakondade vähemusvalitsuse kristliku rahvaerakonna tegelase F. Akeliga eesotsas, kes oma autoriteedi tõstmiseks rahva hulgas sulges kõigepealt krediidid põllumeestekogude spekulantidele ja alustas nende mahhinatsioonide paljastamist. See kutsus esile kodanlike gruppide omavahelise võitluse enneolematu teravnemise, mis majanduskriisi süvenemisega võttis 1924. aasta suvel äärmusliku iseloomu.

Valitsevad ringkonnad jõudsid sageli kõige toorema uulitsasõimuni ja käsikähmlusteni, mis viis nende autoriteedi rahva silmis täieliku languseni. «Valitsuse autoriteedist ei ole enam midagi järele jäänud,» kirjutas EKP häälekandja «Kommunist». «Liikuge kus te iganes tahate, igal pool kuulete aina pilget ja irvitamist valitsuse aadressil.

Inimesed näevad kokkuvarisemist ja võimulolevate klasside igakülgset pankrotti, mispärast siis ka loomusunniliselt enam ei arvestata Toompeal istujatega kui lugupidamist vääriva maad juhtiva ning valitseva võimuga, vaid vaadatakse nende kui läbikõrbenud viletsate saherdajate, spekulantide peale, mida nad ka tõeliselt on.»⁴⁰

Parempoolsed kihid leidsid, et ainukeseks väljapääsuks tekkinud ummikust on riigipöörde läbiviimine, et tarvis on «kindlam kord» maksta panna, tõstes avalikult üles põhiseaduse ja valimisseaduse muutmise küsimuse.⁴¹

Juulikuu lõpul muutusid Akeli valitsuse positsioonid juba äärmiselt kõikuvateks. Peale parempoolsete tekkis veel teine fašistlik jõuk, nn. «Päästeorganisatsioon» E. Rein-kubjasega eesotsas, kes kavatses võimu enda kätte haarata. Reinkubjase «Eesti Vabariigi maksva ebanormaalse korra kukutamise programm» ja 26-punktilise «Pääste-

⁴⁰ «Kommunist» nr. 3, 5. juulil 1924.

⁴¹ «Meie Leht» nr. 3, 15. juulil 1924 ja «Vaba Maa» nr. 298, 22. detsembril 1928.

kevadell kaaluma relvastatud ülestõusu küsimust. «Alates kevadest peale,» märkis J. Anvelt, «jõudsime me järjest rohkem veendumusele, et võidame lahingu, kui ainult oskame alustada ülestõusu nagu kord ja kohus. Me hindasime kevadell võiduvõimaluse 50 protsendile, sügisel aga juba 75-le protsendile.»⁴²

Et igakülgsest läbi arutada ka ülestõusu välised tegurid, s. o. rahvusvaheline olukord ja sellest tulenevad järeldused, kutsus EKP Keskkomitee kokku laiendatud parteikonverentsi.⁴³ Tolleaegse rahvusvahelise olukorra kõige tähtsamaks momendiks oli Eesti idanaabri — Nõukogude Liidu majandusliku ja poliitilise võimsuse ning rahvusvahelise autoriteedi pidev kasv. Olid nurja läinud kõik imperialistide katsed nõukogude korda sõjalise jõuga kukutada.

Kapitalistlike maade töötajate poolehoid ja toetus Nõukogude riigile ning nõukogude rahva ennastsalgav võitlus olid kõik imperialistide kallaletungid nurja ajanud. Nõukogude Liidu moodustamisega 1922. aastal said kogu maailma proletaarlased ja rõhutud rahvad endile paljurahvusliku sotsialistliku riigi eeskuju, mis näitas, et töölised ja talupojad suudavad ilma kapitalistideta palju paremini korraldada oma elu. Seepärast olid kõik imperialismi poolt rõhutud ja orjastatud Nõukogudemaa liitlasteks ühises suures võitluses rahu ja vabaduse eest.

Massilised tööliste streigid Inglismaal, väljaastumised Itaalias, ülestõusud Saksamaal, Bulgaarias, Poolas, Albaanias, Rumeenias; antifeodaalse ja antiimperialistliku suure revolutsiooni puhkemine Hiinas, India, Maroko, Egiptuse, Süüria jt. sõltuvate maade rahvusliku vabadusliikumise kasv sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail — kõik see tõendas, et kogu maailma töötajaid ja rõhutud rahvaid innustasid Oktoobrirevolutsiooni suured vabadusideed ja esimese sotsialismimaa edusammud, mis mobiliseerisid kapitalismi orjuses viibivaid töölisi ja talupoegi aktiivsele võitlusele oma rõhujate vastu ning asumaade rahvaid imperialismi vastu. Kodanluse agressiivne sõjapoliitika Nõukogude riigi suhtes osutus ikka rohkem ja rohkem isoleerituks. Peale töötajate hakkasid

⁴² EKPA, fond 24, nim. 24—1, sü. 288, leht 24 ja fond 4907, nim. 1, sü. 58, leht 25.

⁴³ Konverentsi kohta puuduvad lähemad andmed, sest konverentsi töö käiku ei protokollitud.

seda hukka mõistma ka mõõdukamad kodanlikud ringkonnad, kes eelistasid avantüristliku sõjapoliitika asemel kasulikke kaubanduslikke kokkuleppeid Nõukogude Liiduga.

Prantsusmaal kukutati reaktsooniline Poincare' valitsus ja võimule tuli «pahempoolne blokk», kuhu kuulusid sotsialistid ja radikaalid. Esmakordselt Inglismaa ajaloos pidi Curzon'i konservatiivide valitsus teed andma leiboristide nn. töölisvalitsusele, eesotsas Macdonald'iga, kes nagu Prantsuse sotsialistidki olid töötanud valijatele tunnustada Nõukogude Liitu ja temaga diplomaatilistesse suhetesse astuda. Seega olid parempoolsed oma senise poliitikaga pankrotti läinud ja ei saanud enam endist viisi valitseda. Nad olid sunnitud valitsusohjad ajutiselt käest ära andma, et pahempoolsete abil kõikuma löönud positsioone uuesti kindlustada. Rahvahulkade survele olid imperialistlikud riigid sunnitud tunnustama Nõukogude Liitu ja temaga diplomaatilistesse suhetesse astuma. 1924. aasta kujunes Nõukogude Liidu massilise tunnustamise aastaks. 1924. aasta veebruaris seati jalule diplomaatilised suhted Inglismaa, Itaalia, Norra ja Austriaga, märtsis Kreeka ja Rootsiaga, mais Hiinaga, juunis Taaniga ning oktoobris Prantsusmaaga.

Kõige selle tagajärjel kujunes 1924. aastaks Nõukogude Liidu ja kapitalistlike maade jõudude ajutine tasakaal, sotsialistliku ja kapitalistliku maailma teatav «rahuliku kooselu ajajärk», ajutine ebakindel stabilisatsioon kapitalistlikes maades ja püsiv stabilisatsioon Nõukogudemaal. Sellel asjaolul oli määratu suur tähtsus. Nõukogude Liidu võimsuse ja rahvusvahelise autoriteedi pidev kasv tegi kõik imperialismi edusammud ebapüsivateks, ebakindlateks, mis ei nõrgendanud, vaid veel enam tugevdasid vastuolusid imperialistlike riikide vahel ja klassivõitlust nendes maades. Kõik see lõi kapitalismi ebauhtlase arenemise baasil proletariaadile võimaluse siin ja seal imperialismi rindest läbimurdmiseks. Seda näitas ka kapitalismi ajutise stabilisatsiooni algus ise, mis ühtedes maades, näiteks Ameerika Ühendriikides algas 1922. aastal, teistes — Bulgaarias ja Rumeenias — 1923. aastal, Saksamaal, Inglismaal, Prantsusmaal, Itaalias ja enamuses teistes kapitalistlikes maades 1924. aastal ning Albaanias, Poolas ja Eestis 1925. aastal. Peale Eesti tekkis 1924. aastal revolutsiooniline kriis ka Poolas, mis tun-

duvalt vähendas interventsooniohtu Eesti proletariaadi ülestõusu puhul Poola poolt, kes oli üheks peamiseks Baltimaade Nõukogude-vastase bloki initsiaatoriks. Kuna Saksamaa oli võidetud ja surutud Versailles' rahulepingu karmidesse tingimustesse, siis jäid Euroopasse kaks suurriiki — Inglismaa ja Prantsusmaa, kelle poolt võis karta interventsooniohtu. Seepärast pidas EKP taktikalistel kaalutlustel otstarbekohaseks kehtestada Eestis algul töörahva võim mitte tööliste ja talurahva valitsuse, s. o. Eesti Nõukogude Vabariigi näol, vaid rahvavalitsuse, s. o. Eesti rahvavabariigi näol, kus peale kommunistliku partei oleksid valitsusest osa võtnud ka sotsid ja tööerakondlased.

Senine Tööraha Ühise Väerinde poliitika edukas elluviimine oli selleks loonud vajalikud eeldused, mis nüüd, kui kommunistid, sotsid ja tööerakondlased olid omavalitsusorganite valimistel 1923. aasta lõpul saanud kokku 74% häältest, s. o. absoluutse enamuse ja kus riiki ähvardas järjest suurem fašismoht, võis leida oma seadusliku väljenduse ühise fašismivastase rahvavalitsuse moodustamises.

Rahvavalitsuse vorm oleks andnud võimaluse ühest küljest laiu väikekodanluse hulki koondada uue võimu ümber ja ära hoida kodusõda, teisest küljest aga oleks jätnud välismaal mulje, nagu oleks tegemist olnud ainult valitsuse vahetusega, nn. töölisvalitsuse moodustamisega ning seega ära hoidnud võimaliku interventiooni imperialistlike riikide poolt.⁴⁴

Peale selle teadsid EKP ja Eesti töörahvas, et Venemaa proletariaat, kellega ta oli koos võidelnud tsarismi, mõisnike ja kapitalistide vastu, koos nõukogude võimu kehtestanud ning interventide ja valgekaartlaste vastu sõdinud, ei keeldu talle abi andmast, kui seda peaks tarvis minema. Eriti suurt tähtsust aga omistas EKP Nõukogude Liidus elunevate eestlaste-revolutsionääride abile, kelledest suur osa oli juba tsaari-ajal oma sünnimaalt revolutsioonilisest liikumisest osavõtmise pärast välja rännanud või hiljem Saksa okupatsiooni ajal evakueerunud või kodanliku diktatuuri perioodil Nõukogude valitsuse poolt valgekaartlike vangide vastu välja vahe-

⁴⁴ EKPA, fond 6495, nim. 1, sü. 136, lehed 92—93 ja EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Käsikirjafond, Retsensioonide kaust, lk. 205.

tatud. Rohkem kui 100 000 eestlase hulgas, kes elunesid Nõukogudemaal, olid tuhanded kommunistid ja kommunistlikud noored⁴⁵, kes EKP kutsel olid iga hetk valmis vabatahtlikena oma sünnimaale tagasi pöörduma ja töörahva võimu taastamise eest võitlema. Kõigest sellest lähtudes jõudis EKP rahvusvahelise olukorra ja jõudude vahekorra analüüsi ning proletariaadi revolutsioonilise liikumise ajaloo ja relvastatud ülestõusude kogemuste põhjal järeldusele, et tuleb võtta kurss relvastatud ülestõusule, kusjuures väljaastumise tähtaja lõplik kindlaksmääramine jäeti sügiseks.

2. ÜLESTÕUSU ETTEVALMISTAMINE

Et viia massid ülestõusule ja muuta ülestõus üldrahvalikuks, tuli Eestimaa Kommunistlikul Parteil ära teha suur ja keerukas ideoloogiline ning organisatsiooniline töö, anda massidele niisugused loosungid ja üleskutsed, mis päästaksid valla nende revolutsioonilise initsiatiivi, organiseeriks neid ülestõusule ja desorganiseeriks kodanluse võimuparaati.

• Kuni aprillikuuni tegid seda tööd peamiselt EKP ja EKNÜ põrandaalused organisatsioonid, mis asusid kõigis Eesti suuremates keskustes Tallinnas, Pärnus, Tartus, Viljandis, Narvas, Rakveres, Võrus, Valgas, Petseris, Haapsalus, Paides jm. Partei põrandaalune trükikoda, mis asus aastail 1921—1924 Kloogal, töötas kogu aeg suurepäraselt, nii et kui jaanuarikuus legaalsed ajalehed ja ajakirjad suleti, ei lakanud hetkekski partei agitatsiooni- ja propagandatöö massides. Partei illegaalne häälekandja «Kommunist» ja selle lendlehed ning üleskutsed ilmusid süstemaatiliselt kuni 10 000 eksemplaris. • Jaanuarist kuni oktoobrini ilmus viis «Kommunisti» numbrit.

• Legaalsed revolutsioonilised töölisorganisatsioonid tegutsesid pärast jaanuarikuu rüüstamisi ainult seal, kus nad olid vähem kannatada saanud, kuni lõpuks 20. märtsil nendest paljud siseministri määrusega täiesti suleti.

⁴⁵ NLKP Keskkomitee Marksismi-Leninismi Instituudi Partei Keskarhiiv, fond 17, nim. 4, sü. 41, leht 19 ja EKPA, fond 40, nim. 40—1, sü. 23, lehed 33 ja 35.

o - algab
l - lõpp
T - kuni lõpuni

Seoses üldise revolutsioonilise tõusuga ja kursi võtmisega relvastatud ülestõusule kerkis järjest tungivamalt partei ette vajadus legaalsete töölisorganisatsioonide ja legaalsete töölisajalehtede ning ajakirjade taastamiseks, kuna nendeta ei olnud mõeldav laiaulatusliku ideoloogilise töö tegemine ja töörahva mobiliseerimine võimsaks poliitiliseks armeeks. See ülesanne täideti aprillikuus, kui võimule tuli keskerakondade valitsus, kes masside survele ja nende poolehoidu võitmiseks oli sunnitud loa andma legaalsete töölisorganisatsioonide ja -ajalehe uuesti asu-

A. ja E. Põldroo (Promise) maja Keila rajoonis Merimõisa külas, kus asus aastail 1921—1924 EKP pörandaalune trükikoda.

tamiseks. Uue ülemaalse revolutsioonilise ametiühinguorganisatsiooni põhikiri registreeriti Tallinna—Haapsalu rahukogu poolt 5. aprillil 1924 «Üldise Tööliste ja Teenijate Ühisuse» nimetuse all. 6. aprillil 1924 ilmus pärast kahekuulist vaheaega legaalse töölisajalehe «Teadete Leht» esimene number, mida peagi aga hakati kodanlike võimude poolt taga kiusama ja mis pidi pärast sagedasi ärakeelamisi ilmuma aprillis, mais ja juuni algul «Sõna», juunis «Säde», juuli algul «Meie Sõna», juulis ja augusti algul «Meie Lehe», augustis «Tõde» ja «Tööraha Sihi», septembris «Meie Sihi» ning oktoobris «Sõnumi» nime all. Töölisajalehe kõrval saadi luba ka töötavate noorte

1924. aastal ilmunud
 legaalset ja illegaalset
 kommunistlikku aja-
 kirjandust.

legaalset häälekandja «Meie Noor Tööline» väljaandmiseks, mis ilmus Aleksander Kõrgemaa toimetusel kuni novembrikuuni 1924]

Legaalsete töölisorganisatsioonid ja ajakirjandus paljastasid lagunevat kodanlikku korda ja kutsusid töörah-

vast üles oma valitsust looma. Illegaalsed organisatsioonid ja ajakirjandus andsid konkreetseid näpunäiteid üles-
tõusuks.

Seega toimus partei agitatsiooniline töö peamiselt legaalsete organisatsioonide ja ajakirjanduse kaudu, kuna organisatsiooniline töö peamiselt illegaalsete organisatsioonide ja ajalehtede kaudu.

Suurt abi osutasid parteile ka riigikogu ja omavalitsusorganite kommunistlikud rühmad, kes pärast jaanuarikuu massilisi areteerimisi jätkasid oma tegevust vähendatud koosseisudega. Peaaegu iga küsimuse arutamisel seletasid nad, et töötaval rahval ei ole kodanlikult vabariigilt peale nälja ja viletsuse midagi muud loota, et ainuke pääsetee on võtta võim enda kätte ja luua revolutsiooniline tööliste ja talurahva valitsus.

Toetudes järjest aktiivsemateks muutuvatele tööliste ja töötute revolutsioonilistele väljaastumistele, esitas EKP Keskkomitee oma 1. mai üleskutses töörahvale teravamalt kui kunagi varem võimuvõtmise ülesande.

«Maha kelmide valitsus — kõik võim töörahva kätte! — See peab olema Eesti töörahva väerindel juhtivaks mõtteks, kui ta tänavusel 1. mail oma võitlusridu üle loeb ja uusi võitluseltsimehi oma lippude alla kutsub. Kõik muud nõudmised, mida töörahva hulgas nüüdki, nagu igal 1. mail, üles seavad, viiakse ellu ainult selle peahüüdsõna teostamisega.»⁴⁶

1. mai demonstratsioonile tulid Tallinna ja teiste linnade töölised loosungite all: «Elagu leninism!», «Edasi suure unustamatu juhi Lenini jälgedes!», «Maha Eesti töörahva väljasuretamise vabariik!», «Elagu Eesti tööliste, talurahva ja soldatite saadikute nõukogude valitsus!», «Elagu Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik!», «Elagu Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit!». Töölisajaleht «Sõna» kirjutas Tallinnas toimunud 1. mai demonstratsiooni kohta, et osavõtjate arvult oli see palju suurem kui 1923. aastal ja et igal pool valitses võitlustahteline meeleolu.⁴⁷

Samasugune revolutsiooniline meeleolu valitses ka Tartus, Narvas, Kohilas jm. korraldatud demonstratsioo-

⁴⁶ EKP Keskkomitee 1924. aasta 1. mai üleskutse, Fr. R. Kreutswaldi nimeline ENSV Riiklik Raamatukogu.

⁴⁷ «Sõna» nr. 2, 4. mail 1924.

nidel. Kõige selle tõttu oli isegi sots L. Johanson sunnitud riigikogu istungil 15. mail kurtma, et «tänapäev ei ole kommunistlik liikumine Eestis mitte nõrgem kui sel päeval, kui need ühisused suleti».⁴⁸

† Seda kinnitas ka 23. mail Tallinnas toimunud «Üldise Töölise ja Teenistujate Ühiseuse» asutamiskoosolek, kus valiti uus seitsmeliikmeline Eestimaa Ametiühingute Kesknõukogu, koosseisus Johannes Jürna (esimees), Johannes Paulmann, Artur Jaakson, Johannes Sepp, Johan Toban, Felix Kaur ja Rudolf Veimer. Kesknõukogu 5-liikmelisse noortekomisjoni valiti Ferdinand Ilves, Aleksander Arbon, Aliide Alton, Eduard Tuulik ja Felix Kaur ning naiskomisjoni Anette Kuusk, Elisabeth Betlem, Ida Potter, Amanda Sipelgin ja Helene Limberg.⁴⁹

Ühisus asutas metallitöölise, ehitustöölise, maa- ja metsatöölise, keemia- ja paberitöölise, nahatöölise, nõelatöölise, kivitöölise, transporditöölise, puutöölise, kantseleitöölise, maja- ja puhtustöölise, omavalitsusteenijate, tervishoiutöölise, toidu- ja maitseainetetööstuse töölise ametiühingud sektsioonide nimetuse all, mis taastasid kõigis suuremates keskustes endiste ametiühingute baasil uued ametiühinguorganisatsioonid koos noorte- ja naiskomisjonidega.⁵⁰

† Ametiühingute kõrval tegid suurt revolutsioonilist selgitustööd töörahva hulgas ka tööliiskarskusselts «Valvaja» ning tööliisspordiseltsid «Edasi» ja «Eelvägi», mis olid loodud suletud «Spartakuse» ja «Herkulese» asemele. 6. juunil 1924 organiseeris partei Tallinna Pritsimajas suure üürnike koosoleku ja pärast seda meelevalduse. Demonstrandid sammusid revolutsioonilisi laule lauldes Toompeale ja nõudsid poliitiliste vangide vabastamist ning üüriseaduse* allesjätmist. Kuigi politseil õnnestus meelevaldajaid laiali ajada, ehmatas see ometi valitsust niivõrd, et ta oli sunnitud üüriseaduse kaotamise seaduse eelnõu ajutiselt kalevi alla panema ja majaomanike nõudmised rahuldamata jätma.⁵¹

⁴⁸ II Riigikogu 4. istungjärk, prot. 104, 15. mail 1924, veerg 380.

⁴⁹ «Sõna» nr. 10, 27. mail 1924, lk. 1, Eesti NSV ORRKA, fond 927, nim. 1, sü. 108.

⁵⁰ Vt. «Sõna» nr. 10, 27. mail 1924, lk. 1.

* Kodanlus tahtis tühistada senist üüriseadust, mis ei lubanud majaomanikel rohkem üüri võtta, kui see oli seaduses ette nähtud.

⁵¹ «Säde» nr. 4, 17. juunil 1924 ja «Kommunist» nr. 3, 5. juulil 1924.

Selgitustöö tegemiseks töötava talurahva hulgas ja talurahva enda poole võitmiseks jätkas EKP tööliste šeflustöö organiseerimist maal. «Üldise Tööliste ja Teenijate Ühisuse» juhatus võttis selle ürituse enda peale. «Me ei tohi unustada, et V. I. Lenini tähtsam, ajaloos teed rajav hüüdsõna oli: «Tööliste ja talurahva liit». Töölisklass peab ka Eestis selle hüüdsõna elluviimise eest energiliselt välja astuma,»⁵² märgiti Ühisuse juhatuse otsuses.

Juunikuus märgiti legaalses häälekandjas «Säde», et «töötava talurahva võitmine tööstustööliste ühisesse väerinda — see on praegu tähtsam silmapilgu ülesanne. Ainult siis võib töölisklass võita lähenevates otsustavates lahingutes, kui ta oskab selle ülesande õieti ellu viia».⁵³

Šeflustöö läbiviimiseks valiti vabrikute ja ettevõtete töölisorganisatsioonide poolt 3-liikmelised vennaskomisjonid, kes asusid teatud vallas või külas selgitustööd läbi viima maatööliste seltside loomise, rahvapidude, loengute, ettekannete, spordivõistluste jne. organiseerimise teel. Vennaskomisjonid aitasid töölisklassi ja kehvatalurahva liidu kindlustamisele palju kaasa. Nende poolt organiseeritud väljasõidud maale ja esinemised maatöörahva hulgas hajutasid kodanluse ja sotside valepropagandat ning mobiliseerisid kehvikuid partei loosungite alla. Suvel andis EKP Keskkomitee välja brošüüri «Lenin ja talurahvas», kus toodi ära revolutsiooni geniuse seisukohad talurahva- ja maaküsimuses.

Kuid korduvate areteerimiste tõttu ei jätkunud parteil küllaldaselt jõudu, et peale šeflustöö ka teistes vormides massilist konkreetset selgitustööd kehv- ja kesktalurahva hulgas läbi viia. Seepärast jäi osa töötavast talurahvast aktiivsesse revolutsioonilisse võitlusse kaasa tõmbamata.

Ülestõusu ettevalmistamisel pööras partei eriti suurt tähelepanu tööle kodanlikus armees, mõistes, et ülestõusu edust ei saa juttugi olla, kui alaline sõjavägi jääb täielikult kodanlusele truuks. Sõdurite hulgas revolutsioonilise selgitustöö läbiviimiseks moodustati sõjaväeosades raku-

⁵² «Sõna» nr. 6, 17. mail 1924.

⁵³ «Säde» nr. 1, 7. juunil 1924.

kesed ja anti välja spetsiaalseid lendlehti ning üleskutseid. Tallinnas tegid revolutsioonilist selgitustööd mereväe ekipaažis madrus Tiivas, tankikompaniis allohvitser Loorents, maalennuväe divisjonis kapral Kaat, 10. jalaväerügemendis reamees Veltson jt.⁵⁴ Pideva selgitustöö tulemusena hakkasid teadlikumad sõdurid ja madrused üha aktiivsemalt revolutsioonilisest liikumisest osa võtma, käisid tööliste koosolekutel ja demonstratsioonidel, levitasid oma kasarmukaaslaste hulgas illegaalset «Kommunisti» ja selle lendlehti ning legaalseid revolutsioonilist töölisajakirjandust.⁵⁵

Laiaulatuslikku ideoloogilist ja organisatsioonilist tööd tegi partei ka noorte hulgas EKNÜ ametiühingute noortekomisjonide ja tööliisspordi organisatsioonide kaudu. EKNÜ tööd juhtisid Keskkomitee liikmed A. Sommerling, L. Loothing, O. Piir, R. Pälson jt. Tema aktivistide gruppi kuulusid R. Tikkar, J. Kuuskmann, A. Kõrgemaa, M. Nurk, A. Andreesen, P. Baumann, A. Arbon, A. Miilits, S. ja L. Raekson, L. Vaarmann, A. Kuusk, A. Lepp jt. Jaanipäeval, 24. juunil 1924, korraldas «Ülemaalise Tööliste ja Teenijate Ühisuse» noortekomisjon Pirital Karskusseltsi «Valvaja» platsil peo rongkäiguga ja usuvastase demonstratsiooniga. Laudi revolutsioonilisi laule ja peeti kõne töölisnoorte päevaülesannetest.⁵⁶ Koolinoorsoo ajaloolis-filosoofiline ühing andis 1924. aasta suvel välja eribrošüüri «Lenin noortele». Agarad revolutsioonilise kirjanduse levitajad olid Tallinna Õpetajate Seminari neljanda klassi õpilane Martin Nurk ja Tallinna Linna Poeglaste Kaubanduskooli õpilane Richard Vakmann ning tema vend, Tallinna Linna Ühisgümnaasiumi õpilane Erich Vakmann.

Tähtsat osa noorte kommunistlikul kasvatamisel ja organiseerimisel etendasid ka töölisnoorte spordiseltsid, mida partei kasutas ülestõusu ettevalmistamisel kui üht legaalse töö vormi aktiivsemate noorte mobiliseerimiseks võitlussalkadesse.

Töötavate naiste hulgas tegid selgitustööd ja mobiliseerisid neid võitlusse ametiühingute juures tegutsevad

⁵⁴ Vt. Eesti NSV ORRKA, fond 1560, nim. 1, sü. 329, leht 6.

⁵⁵ Vt. «Meie Leht» nr. 11, 2. augustil 1924, EKPA, fond 27, nim. 27—1, sü. 653, leht 5 ja «Päevaleht» nr. 212, 9. augustil 1924.

⁵⁶ Vt. «Säde» nr. 7, 26. juunil 1924.

legaalsed naiskomisjonid, mis töötasid EKP Keskkomitee naisosakonna juhtimisel. Naised etendasid ülestõusu ettevalmistamisel määratu suurt osa relvade edasitoimetajate, sidepidajate ja käskjaladena. Eriti aktiivselt tegutsesid Alice Stein, Maali Roobach, Anette Hallmann, Pauline Vakmann, Juuli Kopti, Elviine Sommer, Aliide Lepp jt.

Pauline Vakmann poegade Richardi ja Erichiga. Kõik aktiivsed ülestõusu ettevalmistajad ja läbiviijad.

3. augustil 1924 organiseeris partei Tallinnas suure sõjavastase demonstratsiooni, mis kujunes tegelikult kodanliku korra vastaseks väljaastumiseks. Demonstratsiooni ettevalmistamine oli usaldatud Johannes Jürnale ja Jaan Veldile. Hoolimata võimude keelust tuli ligi 3000—4000 inimest Tööliste Maja juurde ja Vaksali puistee äärde loosungite all: «Maha kodanlik kord!», «Kodanliku korra ja sõdade vastu!», «Elagu tööliste ja talurahva

Ida Meel.

Aliide Lepp.

Alice Stein.

Aliise Sommer.

valitsus!». ⁵⁷ Politsei tungis rahulikust demonstratsioonist osavõtjate kallale nii jalgsi kui ka ratsa. Demonstrandid avaldasid visa vastupanu, pildudes politseinikke kividega ja muude kättejuhtuvate esemetega. Ühel politseinikul kisti isegi mõök koos rihmadega ära ja löödi puruks. Alles pärast tugevat heitlust suudeti demonstrandid laiali ajada. ⁵⁸ Osa neist areteeriti ja mõisteti 1—1,5 kuuks vangi, nende hulgas Lydia ja Salme Raekson (Turova), Mart Joller, Anette Kuusk, Marie Ummermann, Johannes Nuia, Johannes ja Eduard Reva jt.

3. augusti demonstratsioon näitas, et töölisklassi võitlus oli jõudnud uude staadiumi, et töölisklassi eesrindlikum osa oli valmis võitlema kodanluse vastu elu ja surma peale, et oli saanud aeg otsustavaks tegutsemiseks. Seda arvestades suunas partei nüüd kogu tähelepanu revolutsiooniar mee võitlussalkade moodustamise lõpuleviimisele, nende relvastamisele ja ülestõusu plaani väljatöötamisele, s. o. ülestõusu praktilisele ettevalmistamisele. See oli verise valge terrori olukorras väga keeruline ja raske ülesanne. Kogu töö tuli ära teha täielikus saladuses. Konspiratsiooni huvides oli kategooriliselt keelatud teha kirjalikke märkmeid ülestõusu organisatsioonilise ettevalmistamise kohta.*

Algul oli kavas kogu Eestis 2000-mehelise võitlussalga loomine, ⁵⁹ millest pool pidi organiseeritama Tallinnas, ülejäänud osad Tartus, Narvas, Pärnus, Viljandis, Kohilas, Rakveres jm. Tallinna sõjaväe-, politsei- ja kaitseliidu jõududest, mis olemasolevate andmete põhjal moodustasid tol ajal umbes 4000 meest, peeti kõige tõsisemateks vastasteks sõjakooli ratsaeskadroni, allohvitseride kooli ja ratsapolitsei reservi, umbes 700 meest. Kõigis teistes üksustes oli enamik reakoosseisust neutraalne või pooldas kommunistliku partei poliitikat ja ainult väike osa astus selle vastu välja. Partei oli seisukohal, et Tallinna vallutamise tähendab poolt võitu. Tallinnas oli kõige suurem parteiorganisatsioon ja niisugused partei

⁵⁷ «Meie Leht» nr. 11, 2. aug. 1924 ja nr. 12, 5. aug. 1924.

⁵⁸ Vt. Eesti NSV ORRKA, fond 927, nim. 1, sü. 108, 1925, leht 103.

* Seepärast ei ole meie käsutuses arvukate põrandaaluste koosolekute ja nõupidamiste protokolle ega samuti osavõtjate nimekirju ning me peame leppima üksikute katkendlike mälestustega, mis annavad ainult puuduliku ettekujutuse ülestõusu organisatsioonilisest küljest.

⁵⁹ EKPA, fond 27, nim. 27—1, sü. 653, leht 8.

otsesed reservid nagu poliitvangid, keda Tallinnas oli 400, siis revolutsioonilised sõdurid ja madrused, keda 10. jalaväerügemendis oli 300 meest, mereväeekipaažis 200 meest, muudes garnisoni väeosades 300 meest ja lõpuks revolutsioonilisemad vabrikutöölised, umbes 2000 meest, s. o. kokku 3200 kõige aktiivsemat võitlejat ehk neli kuni viis korda rohkem kui kontrrevolutsioonilisi kodanlikke sõjaväe- ja politsei jõude Tallinnas.⁶⁰

Nõukogude Liidus ja teistes maades elunevate eestlaste-revolutsionääride hulgas ülestõusule abi organiseerimiseks vabatahtlike näol moodustati sõjaline kolmik Rudolf Vakmanni, Otto Rästase ja Harald Tummeltau juhtimisel. Partei lootis kohe pärast võimu ülevõtmist väljaantud dekreedil alusel tuhandete revolutsionääride tagasipöördumist kodumaale, kes oleksid ülestõusnute jõudusid mitmekordistanud.⁶¹

Keskkomitee saatis ülestõusu ettevalmistamist abistama igasse suuremasse keskusse oma esindaja.

Tallinnas juhtisid ülestõusu ettevalmistamist Jaan Anvelt, Valter Klein (Karl Roobas), Georg Kreuks, Aleksei Heints, Arnold Sommerling, Kristjan Grünbach jt.

Tartus, Valgas, Võrus ja Petseris valmistasid ülestõusu ette Hans Heidemann, Rudolf Pälson, Rudolf Veiram, Voldemar Telling jt. Tartus kävatseti luua 300-meheline võitlussalk, mille loomisest eriti agaralt võtsid osa Tartu Töölisnoorsoo Ühingu juhatuse liikmed Karl Läänesaar, Arnold Puha, Richard Mikker jt. Revolutsioonilise töö tegemiseks ja ülestõusu ettevalmistamiseks kasutati ära ka Tartu Ülikooli Sotsiaal-filosoofiline Üliõpilaste Selts, kes tegi selgitustööd õppiva noorsoo ja tööliste hulgas. Aktiivsemad seltsi liikmed olid üliõpilased Robert Cher, Mihkel Tulp, Harald Nael, Oskar Sepre, Anton Vahtmann (Vaarandi) ja Albert Lipstal. Ülestõusu korral pidid seltsi liikmed saama vastavad ülesanded eeskätt ülikoolis. 18. septembril 1924 läks politseil korda reetmise tõttu tabada H. Heidemann ja 76 võitlussalga liiget, mis andis raske löögi ülestõusu organiseerimisele Eesti teises suuremas keskus. Kuid sellest hoolimata jätkus siin ka

⁶⁰ EKPA, fond 27, nim. 27—1, sü. 632 ja fond 24, nim. 24—11, sü. 305, leht 47.

⁶¹ Sealsamas, sü. 653, leht 11.

Karl Rimm.

Rudolf Vakmann.

Otto Rästas.

Harald Tummeltau.

pärast H. Heidemanni areteerimist ülestõusu ettevalmistamine.

Pärnus juhtisid ülestõusu ettevalmistamist Jaan Rea, Jaan Rausk, Aksenti Kirikal, Vladimir ja Arkaadi Andreesen jt. Esialgse plaani kohaselt kavatseti Pärnus moodustada 150—200-meheline võitlussalk, kuhu koguti inimesi ka maalt.⁶² Eriti aktiivselt võtsid ülestõusu ettevalmistamisest osa ametiühingute noortekomisjonid ja töölisspordiselti «Edasi» liikmed V. Andreeseni juhtimisel.

Narvas juhtisid ülestõusu ettevalmistamist Voldemar Vollmann ja Richard Tikkar, kelle energilise tegevuse tagajärjel loodi Narvas aktivistide grupp, kes asus innukalt pörandaaluse kirjanduse ja lendlehtede levitamisele ning võitluskolmikute moodustamisele.

Rakveres oli ülestõusu ettevalmistamise eesotsas Paul Baumann, kelle juhtimisel asusid Rakveres ja selle ümbruses ning sõjaväeosades selgitustööd tegema ja võitluskolmikuid organiseerima Evald Kasemets (Põrm), Johannes Holdre (Grihvel), Heinrich Ross jt.

Väike-Maarjas olid ülestõusu ettevalmistamise initsiaatoriteks peamiselt Väike-Maarja gümnaasiumi revolutsiooniliselt meelestatud õpilased õpetaja Anton Vahtmanni (Vaarandi) juhtimisel. 1924. aastal organiseerisid nad gümnaasiumis streigi protestiks kooli direktori ja mõnede õpetajate reaktsiooniliste õppemeetodite vastu.

Viljandis juhtisid ülestõusu ettevalmistamist Eduard Luts, Jüri Viira, Nikolai Kirschbaum, Karl Linnas, Ella Sukk, Eva Mitt jt. Revolutsioonilise töö läbiviimiseks kasutati 1924. aasta suvel moodustatud «Viljandi Linna ja Maakonna Töölise ja Teenistujate Ühisust». Pärast 1. oktoobrit, kui ühing suleti, jätkati tööd illegaalselt. Linnas ja maal loodi võitlussalgad, kes ülestõusu korral pidid esimestena välja astuma.

Põltsamaal juhtis ülestõusu ettevalmistamist Mihhail Mikk, Kohilas Rudolf Veimer ja August Sassian, Saaremaal Aleksander, Anton ja Juhan Ellamid, Gustav Ülgekütt jt.

Tartu võitlussalga avastamine kodanluse poolt näitas, et tuleb loobuda liiga suurte võitlussalkade loomisest pöranda all, et see võib viia sissekukkumisele ja kõigi

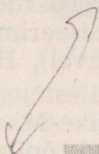
⁶² EKPA, fond 24, nim. 24—1, sü. 272-a, leht 56.

Hans Heidemann.

Voldemar Vollmann.

Richard Tikkar.

Nikolai Kirschbaum.

ülestõusu plaanide nurjaajamisele, mis pärast otsustati vähendada võitlussalkade suurust poole võrra.⁶³

Novembrikuuks oli juba võitlussalkade ridadesse koondatud Tallinnas 400 meest, Pärnus ühes maakonnaga 150—200, Tartus ühes maakonnaga (pärast 70 revolutsioonääri areteerimist septembris) 150—200, teistes linnades ja maakondades umbes 400—500 meest, kokku 1100—1300 meest, kellest ühe kolmandiku moodustasid parteilased ja kaks kolmandikku parteituid seltsimehed.⁶⁴

Algul kujutasid võitlussalgad endist kolmikut, kes hiljem suurendati nelikuks, viisikuks kuni rühmadeni, roodudeni ja pataljonideni. Kolmikud olid moodustatud ka tähtsamates sõjaväeosades, nagu 10. jalaväerügemendis, mereväeekipaažis, autotanki divisjonis jm. Ühel ajal võitlussalkade formeerimisega hangiti ka relvi ja muud lahinguvarustust. Relvi hangiti väga mitmesugusel teel, osteti eraisikutelt, relvakauplustest ja muretseti välismaalt. Ülestõusu ajal pidid võitlussalgad relvi hankima juba võitluse käigus politseijaoskondadest, sõjaväeladudest ja sõjaväeosadest, kaitseliitlastelt, relvakauplustest ja mujalt.

Sõjaväe revolutsioonilise osa kaasatõmbamisel ülestõusu ettevalmistamisele etendasid tähtsat osa septembrikuus väljaantud «Üleskutse sõduritele ja madrustele», salajased instruksioonid võitlussalkade juhtidele oktoobrikuus, ajaleht «Punane Sõdur ja Madrus» ning «Sõduri ja madruse 10 käsku» novembris, milledes anti sõduritele ja madrustele konkreetseid näpunäiteid ülestõusu ettevalmistamiseks ja läbiviimiseks.

10. oktoobril saatsid Tallinna vanglates viibivad poliitvangid üleskutse töörahvale, sõduritele ja madrustele, milles märgiti: «Aeg on kukutada nälgimise vabariik! Aeg on luua oma valitsus — tööliste ja talupoegade valitsus! Seltsimehed, sõjariistad kätte! Relvastatud võitlusele orjusikke kukutamiseks.»⁶⁵

Viis päeva hiljem avaldati EKP Keskkomitee «Avalik kiri» töölistele, teenijatele, talupoegadele, sõduritele ja madrustele. Kirjas anti lühike analüüs kodanliku korra

⁶³ EKPA, fond 27, nim. 27—1, sü. 653, leht 3.

⁶⁴ Sealsamas, fond 24, nim. 24—1, sü. 288, leht 55.

⁶⁵ «Kommunist» nr. 5, 19. oktoobril 1924.

ja poliitika pankrotist ning kutsuti töörahvast üles kukutama kodanlikku diktatuuri relvastatud ülestõusu teel.⁶⁶

Kirjas toodi veelkord ära Tööraha Ühise Väerinde tähtsamad nõudmised, kusjuures eriti märkimisväärne oli see, et töötava talurahva osas oli senistele nõudmistele juurde lisatud seletus, mis muutis partei loosungi talurahva ja maa küsimuses palju selgemaks. Seletuses märgiti, et kelleltki peale mõisnike ja rahvavaenlaste maad ära ei võeta, maatameestele ja vähese maaga talupoegadele aga antakse maad juurde. Kedagi vägivaldselt «kommuuni» ei aeta, vaid igal talupojal on täielik võimalus oma äranägemise järgi ise oma maad harida.

Sedasama kirjutati ka «Kommunisti» artiklis «Proletaarne revolutsioon ja talurahvas», mis ilmus 19. oktoobril 1924. Artiklis rõhutati, et tööliste ja talurahva valitust ei looda mitte selleks, et talurahvalt maad ära võtta, vaid selleks, et väikemaapidajatele maad juurde anda ja maksukoormat kergendada. «... Seda selgitustööd on nüüd seda kergem teha, et meil tegelik eeskuju Nõukogude Liidu talurahva näol olemas, kellelt partei ei võtnud maad ära ega ajanud kommuuni, vaid vastupidi, kelle kätte on antud kõik konfiskeeritud mõisamaad ja kes maksavad ainult ühte madalat põllumajandusmaksu.»⁶⁷

See näitab, et EKP oli jagu saanud mõnedest senistest kõikumistest talurahva ja maa küsimuses, mis tunduvalt kindlustas töölisklassi ja talurahva liitu vahetult enne detsembriülestõusu.

10. novembril algas Tallinnas Tartu maanteel «Sõdurite Kodu» ruumides «149 protsess», mille kodanlikud võimud organiseerisid arveteõiendamiseks peamiselt jaanuarikuus areteeritud töölisliikumise aktivistidega. Kohtuprotsess, mis kestis peaaegu kolm nädalat, kujunes eesti proletariaadi eesrindliku osa ennenägematult julgeks ja mehiseks väljaastumiseks kodanliku korra vastu. EKP juhtimisel muutsid kaebealused selle protsessi kohtuprotsessiks kodanluse üle, kes pandi süüpinki juba protsessi esimesel päeval. Kui kaebealused olid oma kohtadele paigutatud ja valveohvitser kohtunike ilmumisel käsutas: «Püsti! Kohus tuleb!» tõusid kaebealused püsti ja hakkasid «Internatsionaali» laulma, millega ühines ka

⁶⁶ EKPA, fond 24, nim. 24-1, sü. 273, lehed 3-6.

⁶⁷ «Kommunist» nr. 5, 19. oktoobril 1924.

saalitäis rahvast. Kohtunikud olid jahmunud. Valveohviteri käsklusele: «Vait! Istuda!» kaebealused ei reageerinud, vaid laulsid edasi. Kohtunikud olid sunnitud saalist lahkuma ja andma korralduse kaebealuste hoovi viimiseks, kust neid ükshaaval hakati välja kutsuma ja üle kuulama. Kui järjekord tuli Jaan Tombi kätte, naeris see väljamõeldud süüdistuse üle ja heitis kohtule näkku: «Kodanlike lurjuste kohtu ees ma ennast süüdi ei tunnista!» Kohtu esimees andis käsu Tombi kartserisse viimiseks. Uksel pööras Tomp ringi ja hüüdis valju häälega: «Elagu töölis-talurahva valitsus!». Selle eest mõistis kodanlik kohus J. Tombi mahalaskmisele ja viis otsuse 14. novembril täide.

Proletariaadi esindajate vääriiselt käitusid kohtus ka teised kaebealused. Kohtu küsimusele: «Kas tunnistate ennast süüdi või ei?» vastasid paljud kaebealused üksteise järel: «Jah, süüdi küll, kuid ainult selles, et me oma tegevusega ei suutnud saavutada seda, et teie kohal istuks revolutsiooniline tribunal, teie aga seisaksite kaebealustena tema ees! Täna olete teie peremehed ja mõistate meie üle kohut, homme tuleb käskija töötav rahvas ja mõistab kohut teie üle.»⁶⁸

149-st kaebealusest mõisteti õigeks ainult 7 inimest, s. o. 5%, 46 mõisteti eluks ajaks,* 22 inimest 15 aastaks, 6 inimest 12 aastaks, 19 inimest 10 aastaks jne. sunnitööle. Eluks ajaks mõisteti sunnitööle Georg Abels, Hendrik Allik, Jaan Kamberg, Olga Künnapuu (Lauristin), Oskar Sepre, Joosep Saat, Arnold Veimer, Karl Pauk, Vladimir Rea, Aleksander Reinson, Aliide Sommerling, Rosalie Veltson, Elfriede Morgenson, Karl Kuusk ja Jüri Visk. Kodanluse koletu vägivald eesti töölisliikumise tegelaste kallal kutsus kogu maailmas esile suure meelepahatormi. Kommunistlik Internatsionaal ja Kommunistlik Noorsoo Internatsionaal avaldasid sel puhul ühise läkituse, kus naelutasid eesti kodanluse häbiposti ja kutsusid kõigi maade töölisi protesteerima eesti kodanluse vägivald vastu revolutsioonilise proletariaadi kallal.⁶⁹

«149 protsessiga» võitis eesti proletariaat progressiivse inimkonna sümpaatiat, mis andis talle uut jõudu ja ener-

⁶⁸ «Правда» № 276, от 4 декабря 1924 г.

* Kodanlus oli sunnitud muutma otsust 7 alaealise kohta, asendades eluaegse sunnitöö 15-aastase sunnitööga.

⁶⁹ «Klassivõitlus» nr. 48, 1924/1925, lk. 4—5.

ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО

К РАБОЧИМ, СЛУЖАЩИМ, КРЕСТЬЯНАМ, ВСЕМ
ТРУДЯЩИМСЯ СОЛДАТАМ И МАТРОСАМ.

Требуется ли кому
т. н. «демократической»
Эстонии? Кого смогут
крадов и иных мошен
когда сама жизнь на
эти-же газеты вынуж
цию, казнокрадство и
бедственностью среди

Правящая или
друг друга и грызть
граммы творческой
жизнь. Если вообщ
буржуавии и эсдек
щихся путем разгр
ском фронте, а на
ного достоянии, из
ное от Сов. Рос
фабричный станс
продать «6-ти ле
уничтоженнем м
полного банкрот
последующие го
цам, для разреш
нить прогнивш
держать «республи
и кто не знает
все в те же
полученные п
золотом.

Эстонской

Rõigi maade praetavaise, ühinege!

Avalik kiri
*töölisele, teenijatele, talurahvale
ja kogu töötavatele lihtidele sõdu-
ritele ja madrustele.*

А
Т
И
ОБ

Eestimaa Kommunistlike Partei Keskkomitee väljakuulutus.

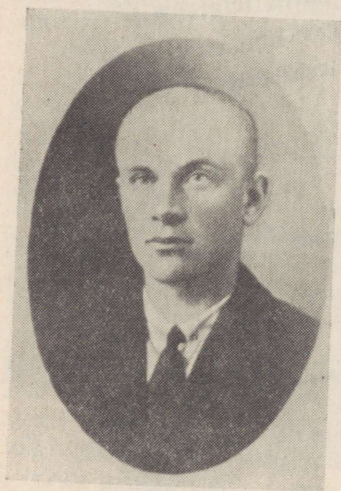
«Avalik kiri» eesti ja vene keeles.

Jaan Tomp.

Johannes Jürna.

Jaan Rea.

Mihhail Mikk.

giat, kindla usu ja veendumuse oma võitluse õigsusse ning võidusse. «149 protsessi» ajal valitses kogu Eestis väga ärev meeleolu. Paljud olid juba nii veendunud ülestõusu saabumises, et ei maksnud enam isegi korteriüüri ja tulumaksu.⁷⁰ Proletariaadi hulgas oli küpsenud teadmine, et nii enam edasi elada ei saa, et mingi pööre peab tulema. Ka kodanluse omavahelises võitluses tuli iga päev ilmsiks järjest skandaalsemaid lugusid, mis ise-loomustasid valitseva kliki täielikku poliitilist ja moraalset laostumist. 4. novembril 1924 sõimas endine teedeminister K. Ipsberg rahaminister O. Strandmani riigikogus «kõige suuremaks laimajate isaks», Strandman aga Ipsbergi «kaabakaks».⁷¹ 6. novembril 1924 ütles põllumeestekogude tegelane J. Hünerson rahaministri kohta, et «Strandman on närude närü».⁷² Vahekorrad läksid isegi nii teravaks, et ainult veel riigikogu laialisaatmisest väljapääsu oodati.⁷³

Eestis oli seega kujunenud üldrahvalik kriis. Rahvahulgasid mõistsid, et poolikute abinõudega — streikidega, demonstratsioonidega jne. — enam midagi päästa ei saa, et tuleb võtta relvad ja võidelda kuni lõpuni, et päevakorral on nüüd küsimused, mida ei suuda otsustada nõupidamised ja koosolekud, vaid ainult relvastatud masside võitlus.

Kuid kohtuprotsessi ajal ei olnud võimalik relvastatud ülestõusu alustada, sest kodanlus oli selleks ajaks igale poole välja pannud tugevdatud valve. Ülestõusu organiseerimine niisuguses olukorras ei oleks kodanlust tabanud ootamatult, vaid täies valmisolekus ja see oleks võinud ülestõusule saatuslikuks saada. Seepärast otsustas Eesti- maa Kommunistlik Partei protsessi ajal ülestõusu mitte organiseerida, vaid protsessi ära kasutada kodanluse paljastamiseks ja masside mobiliseerimiseks ning innustamiseks eelseisvaks lahinguks. Kohtuprotsessi ajal spetsiaalselt väljaantud lendlehes «Näpunäited klassisõjaks töörahvale linnas ja maal, sõduritele ja madrustele» õpetas partei, mida peab teadma iga tööline, madrus, sõdur,

⁷⁰ Vt. EKPA, fond 27, nim. 27—1, sü. 635, leht 5.

⁷¹ Riigikogu 6. istungjärk, prot. 152, 4. novembril 1924, veerg 1399.

⁷² Sealsamas, prot. 153, 6. novembril 1924, veerg 1422—1478.

⁷³ Vt. «Vaba Sõna» nr. 1, jaanuar 1925, lk. 6.

väikemaapidaja siis, kui puhkevad võitlused rõhutute ja rõhujate vahel.⁷⁴

28. novembril avaldasid Tallinna vabrikute vanemad Tallinna Ehitustöölise Ühisuse ja Tallinna Toidu-maitseainete Valmistajate Ühisuse juhatused eesti rahvale avaliku üleskutse, milles nad kuulutasid välja töölisorganisatsioonide asutamise kuu 14. detsembrist 18. jaanuarini, mida partei oma illegaalses lendlehes kutsus muutma relvastatud väljaastumise kuuks.⁷⁵ Partei võttis niisuguse manöövri tarvitusele selleks, et vaenlast petta ja talle mulje jätta, nagu ei toimuks enne 14. detsembrit mingisugust väljaastumist. See võte õnnestus.

Mõni päev pärast «149 protsessi», mis lõppes 27. novembril, kaotati kõvendatud valvepostid ja nuhid saadeti Tallinnast tagasi oma rajoonidesse. Kaaludes kujunenud olukorda, otsustas EKP Keskkomitee alustada ülestõusu detsembri esimestel päevadel ja asus kiiresti ülestõusu plaani lõplikule väljatöötamisele.

29. novembril toimus majas Kadaka tee nr. 9 EKP ja EKNÜ Keskkomiteede ühine koosolek, kuhu olid kutsutud ka pataljonide ja roodude komandörid. Koosolekust võtsid osa Jaan Anvelt, Eduard Kägu, Valter Klein, Paul Leevald, Aleksei Heints, Georg Kreuks, Arnold Sommerling, Rudolf Pälson, Villem Roobach, Kristjan Grünbach, Karl Rimm jt. Koosolekul moodustati 9-liikmeline Sõjaline Revolutsioonikomitee Valter Kleini juhtimisel ja kiideti heaks ülestõusu plaan, mille järgi võitlussalgad pidid öösel ootamatu rünnakuga vallutama kodanluse tähtsamad asutused, paralüseerima kodanlusele truude väeosade tegevuse ja revolutsiooniliselt meelestatud väeosad ülestõusnute poole üle tooma, relvastama töölised ning muutma ülestõusu massiliseks. Ülestõusu otsustati alustada esmaspäeval, s. o. 1. detsembri varahommikul. Leiti, et pühapäeva õhtupoolik on kõige sobivamaks ajaks võitlussalkade kogumiseks, sest pühapäevaõhtuses elavas liiklemises jääb see kodanluse nuhkidele märkamatuks.

30. novembri õhtul algas võitlussalga liikmete koondamine konspiratiivkorteritesse. Iga konspiratiivkorteriga jaoks oli määratud käskjalgadeks ja sidepidajateks 1—2 naist, kes 3—4 tunni jooksul 15—20 võitlejat ja relvad

⁷⁴ EKPA, fond 24, nim. 24—1, sü. 273, lehed 1—3.

⁷⁵ Sealsamas, sü. 288, leht 40.

Näpunäited klassisõjaks töörahwale linnas ja maal, sõduritele ja madrustele.

Eesti demokraatlike nälgimiswabariigi lõputunnike rühb kiirelt lähemale. Nii, nagu on praegu enam ebasi kesta ei saa. Pätssi, lindral Tõnissoni, Uudi ja teiste fahhistide salgad waritsewad filmapiltu, et mil wõimu haarata, ja weel pöörasemat terrori maksma panna, kui on praegu. Ükski sobandline walitus ei talista nende ettemalmistusi. Arreteeriti mingi Reinkubjas, aga pärisfahhistid jätkawad oma musta tööd kaabides, ministeeriumides, politseis, kaitseubus.

Töörahwahulgad on wäljasurewisse määratud nii praeguse walituse kui fahhistide poolt. Töörahwad on sunnitad wõitlema. See wõitlus wõib olla ainult sõjariistus ülestõus ja tööli ta urahwa walituse matsmapanel rewolutsiooni teel, sest walitsewad kibfonnad ei anna heaga wõimu käest. Kui Pätssi bandeb peaksid julgema wälja astuda, kiirendab see klassisõja algust.

Iga tööline, madrus, sõdur, wäikemaapidaja peab teadma, mida teha siis, kui puhkewad wõitlused rõhutute ja rõhujate wahel.

Pea meeles ja kanna edasi järgmisi põhimõtteid:

1. Iga klassiteablik proletaarlane ja proletaarlane — tööline, wäikemaapidaja, sõdur, madrus, aus ohwitser, ametnik — peab kõige jõuga ennastalgawalt osa wõtma klassisõjast kurnaja wastu.

2. Töölised ja teenijad on kohustatud kõigepealt kõigis ettemõtetes, niipalju kui neid weel järele on jäänud, kõigis ärides, raudteedel jne läbi wiima täieliku streigi, ümberkäies streigimurdjatega kui klassiwaenlaste agentidega.

Streik tuleb kõigi abinõudega läbi wiia ka leitwabrikutes ja teistes toiduma imistamisettewõtetes, niisama walgustus- ja weewärkis, kuni wõitlewa tööliisklassi organisatsioonid teist sugust korraldust ei tee.

Valter Klein.

Aleksei Heints.

Voldemar Puss.

Eduard Teiter.

kohale toimetasid. Võitlussalkade liikmete ja relvade kohaletoimetamine toimus ilma ühegi vahejuhtumita, mis näitas, et partei on aastate jooksul välja arendanud suu- repärase konspiratsiooni.

Pärast võitlussalkade kogunemist toimus Tõnismäel nr. 8 Sõjalise Revolutsioonikomitee koosolek, millest võtsid osa väeosade komandörid. Koosolekul arutati läbi üldine olukord ja anti aru kogunenud võitlussalkade ja relvade kohta. Selgus, et kogunenud oli umbes 300 meest.⁷⁶ Suusõnaliselt päevakäsu otsustati ülestõusu alustada kell 5.15 ja määrati I pataljoni tegevusrajooniks Tondi, II pataljonile Juhkental ja III pataljonile kesklinn ning Kopli. Esimest pataljoni juhtis Aleksei Heints, teist Voldemar Puss ja kolmandat Eduard Teiter. Võitlussalkade staabiülemaks määrati Karl Rimm.

Esimene pataljon pidi esimeses järjekorras vallutama Sõjaväe Ühendatud Õppeasutused ja käsirelvade laod Tondil ning Tallinn-Väike raudteejaama; teine pataljon aga ratsapolitsei reservi, autotankidivisjoni ja tankid, sidepataljoni, maalennuväe divisjoni ja aerodroomi Lasnamäel, teise politseijaoskonna, 10. jalaväerügemendi staabi ja tooma 10. jalaväerügemendi ülestõusnute poole üle ning vallutama Dvigateli (Ülemiste) raudteejaama; kolmanda pataljoni ülesandeks oli Sõjaministeeriumi ja kaitsepolitsei valitsuse, eeluurimisvangla, V ja VI politseijaoskonna, Balti jaama, Toompea lossi, riigivanema maja ja peapostkontori hõivamine. Peale selle oli ette nähtud purustada ajutiselt Vasula ja Mustjõe raudteesillad Tartu—Tallinna raudteel.

Pärast kella kolme pöördusid komandörid tagasi oma väeosade juurde ja andsid neile konkreetseid ülesanded vastavalt üldisele päevakäsule.

3. ÜLESTÕUSU KÄIK JA TA NURJUMISE PÕHJUSED

1. detsembri hommikul täpselt kell 5.15 asusid võitlussalgad oma ülesandeid täitma. Võitlussalk, mida juhtisid Villem Roobach ja Kristjan Grünbach, vallutas ilma vastupanuta II politseijaoskonna Kadriorus, saades oma valdusse 11 vintpüssi ja muud lahinguvaramust. Jaos-

⁷⁶ EKPA, fond 24, nim. 24—1, sü. 288, lehed 56—57.

konnaruumis viibinud kolm politseinikku olid nii ära ehmunud, et ei suutnud mingit vastupanu organiseerida ja peitsid end pimedatesse ruumidesse. Sama edukalt toimus ka maalennuväe divisjoni ja Lasnamäe aerodroomi vallutamine, kus võitlussalga tegevust juhtis salga liige, divisjoni avio-motorist Kaat, kellele olid divisjoni asukoht ja ruumid hästi tuttavad. Kasarmusse tungimisel kõrvaldati kõigepealt koridoris asunud valve ja võeti püramiididest relvad oma valdusse ning äratati seejärel meeskond (40 meest), kes pärast ülesrivistamist asus peaaegu terves koosseisus ülestõusnute poolele. Ainult mõned andsid eitava vastuse, kuid ka neid agiteerisid teised nõustuma. Kõigile jagati välja relvad ja valiti kolmeliikmeline divisjoni valitsemise komitee. Ülestõusnud said oma valdusse kolm lennukit, kaks veo- ja kaks sõiduautot, mitu mootorratast, 11 kuulipildujat ja 100 vintpüssi.

Edukalt talitati ka kodanluse võimutsentrumi Toompea vallutamisel. Siin läks võitlussalga üks osa Toompea vahtkonnas varem teeninud seltsimehe (nime ei ole teada) juhtimisel Toomkooli tänava kaudu Toompea lossi juurde ja teine osa Piiskopi tänava kaudu riigivanema maja juurde. Kahel tunnimehel ja ühel politseinikul, kes olid valves Toompea lossi väravas, võeti relvad käest ära ja pandi omad vahipostid välja. Siis mindi läbi lossi õue vahtkonna ruumi ja, kasutades olukorda, et enamik 12-liikmelisest vahtkonnast magas, võeti ukse juures püramiidis olevad relvad oma valdusse ning vahistati vahtkond. Võitlussalga teine osa, kes pidi riigivanema maja vallutama, tegutses samal viisil. Tunnimehelt võeti äkki relv ära ja tungiti majja. Riigivanema adjutant hüppas aknast välja, jättes riigipea saatuse hoolde. Riigivanem pääses ülestõusnute käest ainult selle tõttu, et ta jõudis enne enda järel arvukate tubade ukсед lukku keerrata, kui ülestõusnud teisele korrusele jõudsid.

Sama edukalt tegutses ka võitlussalk Paul Leevaldi ja Jakob Vakkeri juhtimisel V politseijaoskonna ja Balti jaama vallutamisel. Paldiski maanteel asuvas V politseijaoskonnas viibinud politseinikud olid võitlussalga ootamatust kallaletungist nii jahmunud, et jooksid kõik peale ühe paanikas laiali. Ülestõusnud said oma valdusse jaoskonna relvad ja laskemoona. Samuti ei suutnud mingit tõsist vastupanu osutada ka Balti jaama valvepolitseinikud ja jaama korrapidaja. Balti jaam võeti üle ja ron-

Kristjan Grünbach.

Villem Roobach.

Paul Leevald.

Aleksander Kõrgemaa.

gide liiklus pandi seisma. Kõiki jaama tulnud reisijaid kutsuti üles korda pidama ja võitlussalga korraldustele alluma.

Kiiresti vallutati ka peapostkontor ja Tallinn-Väike raudteejaam. Peapostkontoris võeti telefoni ja telegraafi ruumid oma valve alla ja töö katkestati.

Kangelaslikult tegutsesid ka teised võitlussalgad kodanluse tähtsamate objektide vallutamisel. Nii vallutati 10. jalaväerügemendi ja sidepataljoni staap Gilde tänaval ja Tondi Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste sõjakooli II kompanii ruumid alumisel korrusel ning kadettide relvad ja laskemoon.

Autotankidivisjoni vallutamisel langes ülestõusnute kätte divisjoni tankigaraaž 12 tankiga. Divisjoni allohvitser Anton Loorents, kes seda operatsiooni juhtis, seadis ühe tanki sõiduvalmis ja sõitis tankikompanii ja sidepataljoni kasarmu ette, et abistada selle vallutamist salga teisel osal.

Võitlussalk, mida juhtis Juhannes Mänd, purustas ajutiselt Vasula raudteesilla Tartu ja Tapa vahel ning võitlussalk Voldemar Raeksoniga eesotsas raudteesilla Mustjõel Tapa ja Tallinna vahel. Sellega takistati kodanlusel ülestõusu mahasurumiseks Tapalt kontrrevolutsioonilise soomusrongi ja Tartust ratsarügemendi Tallinna toimetamist.

Seega olid ülestõusnud vallutanud maalennuväe divisjoni, võtnud oma valdusse lennukid ja hulga lahinguväevarustust, vallutanud valitsuse residentsi Toompea ja ajanud kodanliku riigipea põõningukambrisse, kus ta ootas hirmuga «iseseisva» vabariigi lõppu; võtnud oma kontrolli alla Balti ja Tallinn-Väike raudteejaama vallutamise raudteeliikluse ning peapostkontori vallutamise telefon- ja telegraafiühenduse, vallutanud Tallinna kõige suurema sõjaväeüksuse — 10. jalaväerügemendi ja sidepataljoni staabi ning jätnud need väeosad keskse juhtimiseta, katkestanud sildade õhkulaskmisega ajutiselt raudteeühenduse Tallinna ja Tartu ning Tallinna ja Narva vahel, võttes seega kodanluselt võimaluse abi kiireks kohaletoimetamiseks, paralüüseinud täielikult peale ratsapolitsei kogu Tallinna politsei tegevuse.

See oli ülestõusnute hiilgavaks võiduks, mis oli saavutatud lühima aja jooksul julge ja otsustava pealetungi tulemusel. Kodanliku võimu saatus rippus juuksekarva

otsas, nagu kodanlased seda ise pärast tunnistasid, ja oleks kindlasti loetud olnud, kui ülestõusnuid poleks tabanud ebaõnn mõnede otsustava tähtsusega sõjaliste objektide ründamisel. Nii ei läinud korda, hoolimata sangarusest ja kangelaslikkusest, vallutada ratsapolitsei reservi, Sõjaministeeriumi, tankikompaniid, sõjakooli ja allohviteride kooli. See võimaldas kodanlusel asuda kiiresti vastupealetungile ja enne kui ülestõus suutis kasvada massiliseks, see veriselt maha suruda. Pärast ägedat vastastikust tulevahetust peapostkontoris, Balti raudteejaamas, Toompeal ja maalennuväe divisjonis olid ülestõusnud sunnitud taanduma.

Ülestõusu ajal Tallinnas kaotas kodanlus 21 meest surnutena ja 41 haavatutena. Ülestõusnute kaotused olid 12 meest surnutena ja paarkümmend vangide või haavatutena.

Üheaegselt Tallinnaga pidi väljaastumine toimuma Pärnus. Siin koondati võitlussalgad Juhan Lemke korterisse Lina t. 19, mis oli ühtlasi staabi asukohaks ja relvade laoks. Kohale oli tulnud umbes 40 meest. Ülestõusu juhtisid Jaan Rea, Aleksander Sipria jt. Kuid mitmesuguste ettenägematute takistuste tõttu ei suudetud õigeaegselt tungida 6. rügemendi «punaste» roodude kasarmutesse ja neid ülestõusnute poole üle tuua, mispärast jäädi äraootavale seisukohale sündmuste arengu suhtes Tallinnas. Pärast seda, kui saadi teada ülestõusu nurjumisest Tallinnas, peideti relvad ära ja mindi laiali. Analoogiliselt talitasid võitlussalgad ka teistes keskustes. Kuid sellega polnud ülestõus veel lõplikult maha surutud.

Ligi kaks nädalat pärast 1. detsembri ülestõusu tuli kodanluse relvastatud jõududel veel lahinguid lüüa üksikute ülestõusust osavõtjatega. Üheks suuremaks kokkupõrkeks oli nn. «Iru lahing» 5. detsembril, kus kolm revolutsionääri — Arnold Sommerling, Eduard Ambos ja Osvald Piir — võitlesid üheksa tundi hambuni relvastatud 45 politseiniku vastu. Lahing, mis algas õhtul kell 22, lõppes alles hommikul kella 7-ks. Olles ainult revolvritega varustatud, pidasid kolm ülestõusnut kangelaslikku ebavõrdset võitlust kuulipildujate ja automaatpüssidega varustatud politseinike vastu, langedes tõeliste kangelastena.

Teine suurem lahing kolme ülestõusnu — Georg Kreuksi, Rudolf Pälsoni ja Vladimir Bogdanovi ning

Arnold Sommerling.

Osvald Piir.

Eduard Ambos.

Jaan Velt.

politseinike vahel toimus 7. detsembril J. Vilmsi (praegu J. Tombi) tänaval nr. 50 öövahi Johan Rakfeldi korteris. Vastastikuses tulevahetuses, mis algul toimus läbi ukse, ei suutnud politseinikud ülestõusnuid alistuma panna ja olid sunnitud abijõude juurde tooma. Siis löid nad uksetahvlid sisse, kuid edasi tungida ikkagi ei julgenud. Alles pärast ägedat vastastikust tulistamist, kui Rudolf Pälson ja Vladimir Bogdanov olid langenud surmavalt haavatutena põrandale, tungiti tuppa. Georg Kreuks, nähes edasise vastupanu mõttetust, laskus aknast veetoru mööda alla ja langes tulevahetuses maja piiravate politseinikega.

Lahingud Irus, Vilmsi tänaval ja samuti Balti jaamas, maalennuväe divisjonis, peapostkontori juures, Toompeal jm. näitasid kujukalt, missugune otsustavus ja kartmatuus valitses töölisklassi eelväe ridades, kes töölisklassi vabaduse ja õnne eest ohverdasid oma elu, pidades viimse võimaluseni ebavõrdset heitlust ülekaalukate ja hambuni relvastatud vaenlase jõududega. See eesti proletariaadi sangarlikkus oli kõige kindlamaks tagatiseks sellele, et 1. detsembril osaksaanud ajutist kaotust pidi varem või hiljem kroonima kindel võit.

Pärast ülestõusu mahasurumist algas verine terror tööraha kallal. Valitsuse erakorralisel istungil kuulutati J. Laidoner sõjavägede ülemjuhatajaks, kelle kätte koondati diktaatorlik võim.

16. detsembril lahkus ametist senine F. Akeli keskera-kondade valitsus ja ametisse tuli veel reaktsioonilisem J. Jaaksoni põllumeestekogude valitsus, milles kodanlike parteide kõrval võtsid valitsusest osa ka kaks sotsi. Koos kodanlusega moodustasid nad nn. «seinast seina» valitsuse, õiendades julmalt arveid ülestõusust osavõtnud töölistega. Sotside peamees M. Martna isegi uhkustas veriste abinõude üle tööliste vastu, märkides, et «ka vägivald muutub võidu korral õiguseks».⁷⁷ Seega tõendasid sotsid veel kord, et nad on töörahva kõige salakavalamad ja õelamad vaenlased.

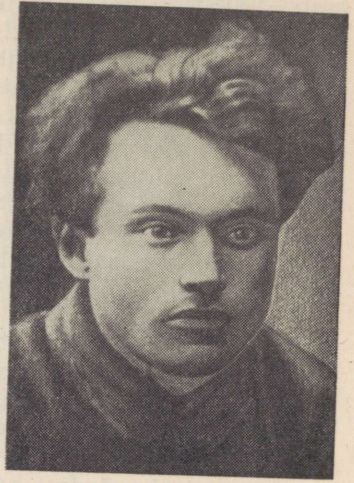
Kõigi kirjade ja trükitoodete üle seati sisse tsensuur, milleks moodustati diviisistaapide juurde erilised kontrollpunktid, kes kõik kahtlased kirjad saatsid kaitsepolitseile.⁷⁸

⁷⁷ Eesti NSV ORRKA, fond 957, nim. 1, sü. 248, leht 108.

⁷⁸ Sealsamas, fond 1560, nim. 1, sü. 330, leht 11.

Georg Kreuks.

Rudolf Pälson.

Vladimir Bogdanov.

Rudolf Veimer.

Üle maa otsiti läbi või areteeriti tuhandeid töölisi ja talupoegi, keda kahtlustati vaenulikus suhtumises kodanlikku valitsusse. Pandi käima 16 sõjaväljakohut, mis töötasid vahetpidamata ööd kui päevad. Üle 500 inimese lasti maha või mõisteti vangi.⁷⁹ Armu ei antud ka kooliõpilastele ja arstidele. Nii lasti sõjaväljakohtu otsuse põhjal maha kooliõpilased Erich ja Richard Vakmann, doktor Vaimel-Poljakov jt. Niisugused ennekuulmatud julmuseaktid tekitasid pahameeletormi kogu progressiivses inimkonnas. Moskva advokatuuri presiidium pöördus kõigi maade advokaatide poole üleskutsega protesteerida Eestis toimuva verise orgia puhul. Üleskutses öeldi: «Mitte kunagi varem pole kaasaegse õigussüsteemi ajaloos nii jultunult ja avalikult «seadusi» jalge alla tallatud kui kodanlikus Eestis, kus kohtust on tehtud pime kätemakse tööriist ideelistele revolutsionääridele, kus tapetakse isegi arste ja alaealisi lapsi, kus õigusmõistmine on muudetud komöödiaks.»⁸⁰ Sedasama märkis ka oma kirjutistes Inglismaa leiboristliku partei esindaja Susan Lawrence, kes partei ülesandel käis Eestis olukorraga tutvumas.⁸¹

Oma veriste abinõude õigustamiseks püüdis kodanlik propaganda väita, et 1. detsembri ülestõus ei olnud mitte eesti proletariaadi väljaastumine, vaid «Moskva poolt» läbiviidud mäss.⁸² Kuid tegelik olukord ja faktid, mida kodanlus hoidis suures saladuses, kinnitasid vastupidist. Nii on kindralstaabi poolt koostatud täiesti salajases ülevaates 1. detsembri ülestõusu kohta ära toodud üksikasjalikud statistilised andmed 133 ülestõusust osavõtnu kohta, kes kodanluse poolt kinni võeti ja maha lasti 1. detsembrist 1924 kuni 1. detsembrini 1925. Nende hulgas oli eestlasi 128, venelasi 4 ja muudest rahvustest 1. Päritolu järgi Harjumaalt 41, Tallinnast 10, Virumaalt 23, Läänemaalt 16, Tartumaalt 14, Pärnumaalt 6, Viljandimaalt 6, Järvamaalt 8, Saaremaalt 3, Võrumaalt 2, Lätimaalt 2 ja Nõukogude Liidust 2. Elukutse järgi —

⁷⁹ «Klassivõitlus» nr. 69/70, 1925, lk. 18.

⁸⁰ «Правда» № 1, от 1 января 1926 г.

⁸¹ «The Daily Telegraph», January 5, 1925.

J. Saar, Enamlaste riigipöörde katse 1. detsembril 1924. Tallinn, 1925.

⁸² Eesti NSV ORRKA, fond 957, nim. 12, sü. 582, lehed 106—107, 112—117, sealsamas, sü. 716, leht 48.

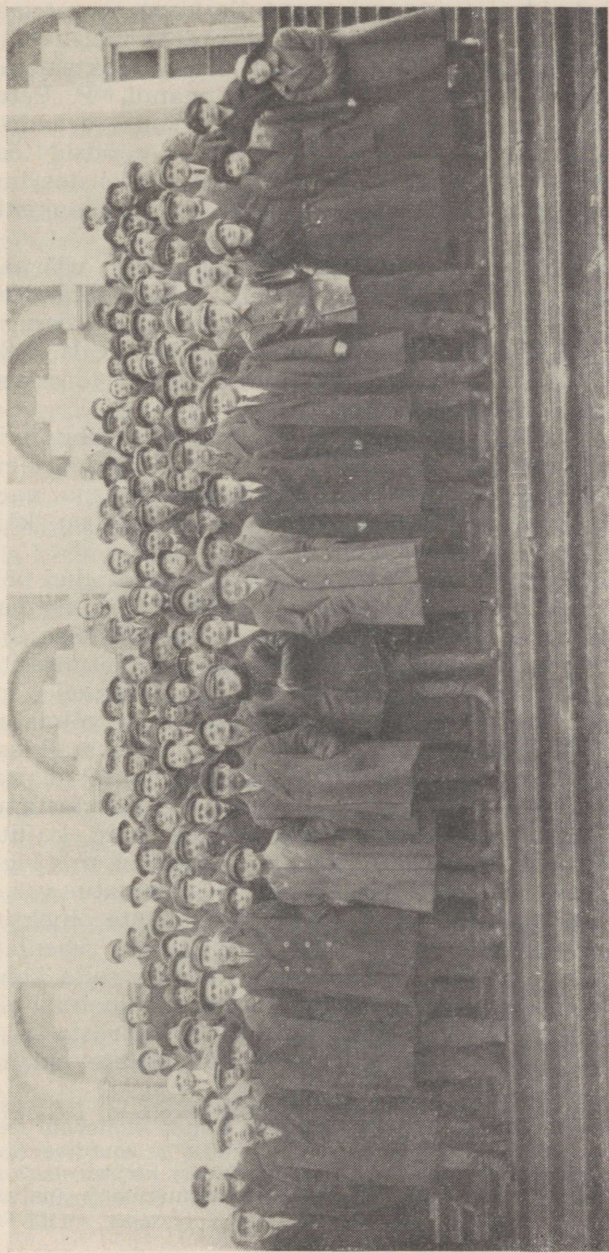
töölisi 43, käsitöölisi 14, rauatöölisi 21, puu- ja ehitustöölisi 13, kantseleiametnikke 7, postiametnikke 2, mere-mehi 4, majateenijaid 5, kaupmehi 5, sõjaväelasi 4, kooliõpilasi 5, teadmata 10.⁸³ Need kodanluse enda andmed, mis peeti suures saladuses avalikkuse eest, paljastavad kõige paremini kodanluse vale 1. detsembri ülestõusu organiseerimisest «Moskva käe» poolt ning näitavad, et eesti proletariaat ise oma kommunistliku partei juhtimisel organiseeris ja viis läbi ülestõusu, et üksikud eestlased-kommunistid, kes võtsid ülestõusust osa NSV Liidu kodanikena, olid peamiselt kodusõja ajal revolutsioonilise tegevuse pärast kodanluse poolt vangid pandud ja pärast Tartu rahu sõlmimist 1920. aastal Punaarmee vangide vastu välja vahetatud või ise kodanluse tagakiusamise eest Nõukogude Liitu põgenenud. Oli täiesti loomulik, et EKP neid ülestõusu läbiviimisse kaasa tõmbas ja et need seltsimehed sellega meeleldi nõustusid. Need vabatahtlikud olid eesti rahva parimad pojad ja tütreid, kel olid suured teened eesti töölisklassi ees ja kes olid iga hetk valmis võitlema, relv käes, oma sünnimaa vabastamise eest.

Tõe ees vastu seina surutuna olid lõppeks ka kodanluse peamehed ise sunnitud oma vale ja laimu detsembri-ülestõusu kohta ümber lükkama. K. Päts märkis näiteks ülestõusu esimesel aastapäeval Sõjakoolis peetud kõnes, et «masendav oli see, et ülestõusnud ei olnud võõrad, vaid oma inimesed, võib olla sugulasedki, kas võib veel kurvat pilti kujutada meie noorest vabadusest.»⁸⁴

Ülestõusu nurjumise põhjuste selgitamiseks ja nendest vastavate järelduste tegemiseks partei edaspidisele tegevusele kutsus EKP Keskkomitee 19.—20. aprillil 1925 Leningradis kokku kodanluse kättemaksu eest Nõukogude Liitu pääsenud 1. detsembri ülestõusust osavõtjate konverentsi. Konverentsist võttis osa 131 inimest, nendest 77 otsustava ja 54 nõuandva häälega. Üksikasjaliste aruanetega 1. detsembri ülestõusu ettevalmistamisest ja läbiviimisest esinesid konverentsil Sõjalise Revolutsioonikomitee liikmed J. Anvelt ja K. Rimm. Pärast aruandeid ja sõnavõtte võttis konverents vastu otsuse, milles märgiti, et EKP Keskkomitee hindas õigesti ülestõusu objektiivseid

⁸³ Eesti NSV ORRKA, fond 1560, nim. 1, sü. 329, leht 14.

⁸⁴ «Päevaleht» nr. 327, 2. detsembril 1925.

1. detsembri ülestõusust osavõtnute konverentsi delegaadid koos külalistega 20. aprillil 1925.

tingimusi, kuid ei suutnud toime tulla kogu operatsiooni tehnilise ja taktikalise küljega. Konverents mõistis ühtlasi hukka VK(b)P Keskkomitee Eesti Sektsioonide Büroo⁸⁵ liikmete J. Palvadre, V. Vöölmanni, P. Petersoni, A. Riksi jt. süüdistused EKP Keskkomitee aadressil, kes sektsioonide häälekandjas «Edasi» püüdsid tõestada, et 1. detsembri ülestõusu võiduks ei eksisteerinud vajalikke objektiivseid tingimusi ja et see oli blankistlik vandenõu.

Konverentsil märgitud puuduste, vigade ja väärnäh-tuste süstemaatiliseks kokkuvõtmiseks ja läbitöötamiseks moodustati seitsmeliikmeline komisjon koosseisus J. Anvelt, H. Pöögelmann, E. Teiter, K. Rimm, H. Saks, K. Trakmann ja N. Riuhkrand, kes pidid oma tööst vastava aruande esitama Keskkomiteele.

1. detsembri ülestõusu ettevalmistamise ja läbiviimise käiku analüüsides näeme, et ülestõusu võiduks eksisteerisid vajalikud objektiivsed tingimused, kuid metsiku valge terrori olukorras ei saadud ega osatud ülestõusu kõigi nõuete kohaselt ette valmistada ja läbi viia.

Rangete konspiratsioonitingimuste tõttu ei saadud võitlussalku vajalikul määral ette valmistada ning neid tänavavõitluse taktika ja tehnikaga tutvustada. See ilmes eriti vallutatud objektide kindlustamata jätmises: ei tehtud katsetki rajada barrikaade või teisi tõkkeid, mis oleksid pikendanud võitluse aega ja andnud võimaluse tööliste hulki kaasa tõmmata. Samuti oli võitlussalklaste lahingulise ettevalmistuse tase väga erinev; paljud neist ei osanud isegi relvi käsitseda. Selle tõttu ei moodustanud võitlussalgad ühtset tervikut, löögirusikat, vaid kujutasid endast suhteliselt nõrgalt liidetud ühendusi, mis lagunesid kiiresti, kui neid tabas vaenlase ootamatu vastupanu või kallaletung. Nad kaotasid otsustavate objektide vallutamisel koostöö ega pidanud vastu, kui vaenlane asus vastupealetungile. Väga õigesti kirjutas selle kohta «Pravda»: «Võitlussalgad, kellele asetati pealootus, olid halvasti organiseeritud, tundsid halvasti sõjariistu ja ei olnud üldse ette valmistatud visa tänavavõitluse pidami-

⁸⁵ VK(b)P Keskkomitee Eesti Sektsioonide Büroo asus Moskvas. Ta oli moodustatud Nõukogude Liidus elunevate eestlaste hulgas tehtava poliitilise töö juhtimiseks ja koordineerimiseks. Leningradis Fontanka tänaval asuva büroo kirjastuskeskuse asukoha järgi kutsuti tema liikmeid fontannikuteks (palvadreistideks).

seks. Sellepärast löödi ülestõusjad liiga kiiresti puruks. Nad lahkusid lahinguväljalt enne, kui jõudsid laiali hargneda Tallinna proletariaadi peajõudude esimesed kolonnid.»⁸⁶

Viga tehti ka tööliskade kaasatõmbamisel ülestõusule. Ei suudetud organisatsiooniliselt ja sõjaliselt seostada eesmise väesalga väljaastumist rahvahulkade väljaastumisega. Kogu tähelepanu oli juhitud võitlussalkade tegevusele. Vabrikutest ja tehastest, sõjaväeosadest ja asutustest olid ära võetud kõige aktiivsemad seltsimehed ja lülitatud võitlussalkadesse. Tehased ja sõjaväeosad olid jäetud otsustaval minutil ilma juhtimiseta. Tehastes polnud loodud organiseeritud tööliste salku ega määratud vastavaid seltsimehi, kes oleksid töölised võitlusse viinud. Seepärast jäid rahvahulgad relvastatud võitluse otsustaval momendil passiivseteks pealtvaatajateks.

Samasugune viga tehti ka tööliskvartalites ja rahvarikastes kohtades, kuhu polnud saadetud agitaatoreid ega organisataoreid, kes oleksid masside mobiliseerimise kohe enda kätte võtnud ja nad võitlusse lülitanud. Samuti polnud varem valmis trükitud lendlehti, mida oleks tulnud juba ülestõusu algusest peale rahva hulgas levitada. Seda loodeti teha alles pärast võimu ülevõtmist.

Ka sõjavägi, peale maalenuväe divisjoni, jäi passiivseks pealtvaatajaks ega võtnud ülestõusust osa. Partei ei osanud ülestõusu läbiviimise ajal võidelda kõhkleva sõjaväe pärast. «Meil ei olnud küllalt otsustavat kindlust sõjaväele läheneda,» märkis ülestõusu juht J. Anvelt. «Meie nägime alles nüüd, pärast operatsiooni äpardumist 10. polgus ja kordaminekut lennuväes, kuidas tuleb sõdureid, kelledest suur hulk meie poole hoiab, ehk kes vähemalt mitte pole meie vastu, meie poole üle tuua. Lähenedamine sõdurite massile meie poolt ei olnud küllalt kindel, keegi meist ei teadnud õieti, kuidas kasarmutesse minna, kas agitatsiooniga või otsustava tegutsemisega.»⁸⁷ Et peale sõjaväe ei olnud kodanlusel teist jõudu, kellele toetuda, sest politsei ja kaitseliit, peale ratsapolitsei, osutusid juba ülestõusu esimestest minutitest peale täielikult tegevusvõimetuteks ja ei suutnud midagi ette võtta, siis osutus see viga samuti üheks suuremaks ülestõusu nurjumise põhjuseks.

⁸⁶ «Правда» № 330, от 1 декабря 1930 г.

⁸⁷ ЕКРА, фонд 24, nim. 24—1, сү. 288, leht 100.

Pärast ülestõusu mahasurumist kurtsid kodanlased, et 1. detsembril rippus nende võim juuksekarva otsas ja et ainult õnnelik juhus päästis selle kokkuvarisemisest. Nii märkis 1. detsembri ülestõusu põhjusi käsitledes J. Laidoner «vabariigi» 10. aastapäeval 1928. aastal, et «siin oli meie olemasolu uuesti noatera peal. Meil ei ole seniajani seda hädaohtu veel küllaldaselt hinnatud... Tegelikult rippus aga seisukord ära mõnest üksikust momendist. Oleks mässajatel korda läinud vallutada sõjaministreeiumi, purustada sõjaväe keskaparaati vaimliselt ja materiaalselt viimase sõjaväe telegraafi keskjaama vallutamise näol ja oleks mässajad suutnud mõneks tunniks võimu oma kätte saada, siis oli võimalik, et meie rahva ajalugu ka sootuks teise pöörde oleks võinud saada. Ühte võib öelda, et meie ei oleks siis mitte nüüd võinud pühitseda vabariigi iseseisvuse kümnendat aastapäeva».⁸⁸

Sedasama kinnitas oma hinnangus detsembriülestõusu kohta ka kodanliku armee häälkandja «Sõdur», mis märkis, et 1. detsembril «rippus Eesti vabariigi saatus noateral».⁸⁹

Viga tehti ka jõudude paigutamisel, sest püüti korraka kõik vähegi tähtsamad objektid vallutada. Selle tagajärjel ei suudetud niisugustesse otsustava tähtsusega kohtadesse nagu sõjakooli ja autotankidivisjoni koguda jõudude ülekaalu ning kodanlusel oli võimalik ülestõusnute pealetungi nende objektide juures tagasi tõrjuda.

Kuna rangete konspiratsioonitingimuste tõttu ei saadud sügaval põranda all luua suuri võitlussalku, siis rajati ülestõusu edu algul peamiselt ootamatusele. Õige silmapilgu valimine ja ootamatuse momendi ära kasutamine andis ülestõusnutele tõepoolest suured eelised, mida ka kodanlus oli sunnitud tunnistama. Nii kirjutas näiteks kodanliku armee häälkandja «Sõdur»: «Sõjaliselt võetuna peab tunnistama, et ootamatus meile oli tõesti suur... Sarnase ootamatuse saavutamiseks olid kommunistid tarvitusele võtnud kõik abinõud, mis inimlik mõistus üldse välja mõelda oskab...»⁹⁰ Kuid, nagu näitavad ülestõusude kogemused, on ootamatusest kasu ainult siis, kui on arvestatud ka teisi ülestõusu põhireegleid. 1. detsembri ülestõusu läbiviimisel aga üks peaviga nimelt sel-

⁸⁸ «Vaba Maa» nr. 46, 24. veebruaril 1928.

⁸⁹ «Sõdur» nr. 50, 1932, lk. 12–81.

⁹⁰ Sealsamas, nr. 51/52, 1924, lk. 20.

Декабрьское восстание в Эстонии.

(1924—1-XII—1930).

Шесть лет прошло со дня героического восстания ревельского пролетариата. Буржуазные исследователи вооруженной борьбы пролетариата называют ревельское восстание «коммунистическим заговором» (см. книгу польского полк. Ровецкого «Уличный бой»). Оценка ревельского восстания меньшевиками самых различных оттенков и правыми и «левыми» уклонистами мало отличается от «оценки» буржуазии. Ссылаясь на то, что в ревельское восстание, т. е. в непосредственную вооруженную борьбу, еще не вступили широкие массы пролетариата, меньшевики и право-«левые» оппортунисты называют героическую борьбу ревельских рабочих бланкистским выступлением.

Из истории классовой борьбы в России мы знаем, что Ленина и большевиков из-за того, что они стояли за организацию масс для восстания, за предварительную, строго продуманную военную подготовку вооруженного восстания пролетариата, меньшевики называли бланкистами. В своей статье «Марксизм и восстание» (Т. XXI, стр. 195) Ленин дает блестящее объяснение того, чем отличается марксистская постановка вопроса о восстании от бланкизма.

«Восстание, чтобы быть успешным, должно опираться не на заговор, не на партию, а на передовой класс. Это — во-первых. Восстание должно опираться на революционный подъем народа. Это — во-вторых. Восстание должно опираться на такой переломный пункт в истории нарастающей революции, когда активность передовых рядов народа наибольшая, когда всего сильнее колебания в рядах врагов и в рядах колеблющихся друзей революции. Это — в-третьих».

Все эти три условия имелись являло в 1 декабря 1924 года в Эстонии. И ОКП действовала вполне по-ленински, обращая сугубое внимание на военную подготовку и проведение восстания, ибо «раз есть являло эти условия, то отказываться от отношения к восстанию как к искусству значит изменить марксизму и заменить революции» (Ленин, там же).

Почему же все-таки ревельское восстание закончилось поражением пролетариата? Почему при общем революционном настроении масс, при явной поддержке лозунгов компартии громадным

большинством населения, при почти полном развале буржуазных верхов, при наличии великолепно продуманного военного плана восстания вооруженная борьба не имела успеха? Основная причина поражения ревельского восстания заключается в неправильном понимании эстонскими товарищами требования Ленина о подходе к вооруженному восстанию, как к искусству.

Компартия Эстонии непосредственно перед восстанием сумела стянуть в революционную классовую борьбу громадные массы трудящихся. Однако в решительный момент, во время вооруженной борьбы за власть эти массы остались пассивными зрителями. Компартия не сумела организационно и в военном отношении увязать выступление передового боевого отряда с выступлением масс. Все внимание уделялось действиям боевых дружин. Из фабрик и заводов, из войсковых частей и учреждений были изыты наиболее активные товарищи и включены в состав боевых дружин. Заводы и войсковые части в решительную минуту остались без надлежащего руководства. Партия надеялась на стихийное развертывание вооруженной борьбы, а не на ее организацию изнутри. Боевые дружины, на которые делалась основная ставка, были плохо сколочены, плохо знали оружие и совершенно не были подготовлены для упорного ведения уличных боев. Из-за этого повстанцы были слишком быстро разбиты. Они ушли с поля боя еще раньше, чем успели развернуться толковые колонны главных сил ревельского пролетариата.

Вооруженное восстание в Ревеле дает много поучительного для международного пролетариата, который стоит перед решительными боями с капитализмом. Опыт героической борьбы ревельских повстанцев должен быть изучен наряду с великими восстаниями русского пролетариата в 1905 году и в Октябре 1917 года, германского пролетариата в 1919, 21, 23 годах и т. д. Доклад т. Ем. Яресьянского о восстании 1905 г. (24/XI—30) в Комакадемии кладет начало углубленного изучения и подытоживания опыта вооруженной борьбы пролетариата всех стран. Это дело следует довести до конца.

les seisiski, et arvestati puudulikult teisi ülestõusu põhireegleid ja pöörati peamine tähelepanu ootamatusele. Selle asemel, et sama julgelt ja kindlalt edasi minna nagu pealetungi algul, taandusid ülestõusnud rea objektide, nagu Sõjakooli, Sõjaministeeriumi ja ratsapolitsei reservi juures vaenlase ootamatu vastupanu ees või asusid kaitsele. Kaitsele asumine aga on ülestõusu surmaks. Samuti jäadi maalennuväe divisjonis, Balti jaamas jm. edasitegutsemise asemel ootama, kuni ilmusid kodanlikud väeosad. Sellepärast on täiesti õige ja põhjendatud see hinnang, mille «Pravda» andis 1. detsembri ülestõusu nurjumise põhjuste kohta, märkides, et «nurjumise peamine põhjus seisab selles, et eesti seltsimehed ei saanud õigesti aru Lenini nõuetest relvastatud ülestõusust kui kunstist».⁹¹

Millest see tuli? Millega on see seletatav? See on seletatav sellega, et korduvate areteerimiste, jälitamiste ja töölisorganisatsioonide rüüstamiste tõttu olid partei ridadest välja langenud paljud kõige aktiivsemad ja teadlikumad võitlejad. Ainuüksi 1924. aasta jaanuari-, augusti-, septembri- ja oktoobrikuu areteerimiste tagajärjel kaotas töölisklass üle 250 energilise revolutsionääri, nagu H. Allik, J. Tomp, P. Keerdo, H. Heidemann, A. Hansen, A. Janson, O. Künnapuu, G. Abels, A. Murro, J. Kamberg, V. Trommel ja paljud teised, kes olid esile kerkinud peamiselt kodanliku diktatuuri aastatel ja oma energilise ning oskusliku tegutsemisega tuntuks saanud laiades töötajate hulkades. Tunduvalt oli nõrgenenud ka EKP Keskkomitee koosseis. Keskkomitee liikmed V. Kingissepp, J. Kreuks ja J. Tomp olid langenud verise terrori ohvriks, J. Lauristin oli areteeritud. Kõige selle tõttu ei suutnud partei enam vajalikul määral töölisklassi ülestõusuks organiseerida ja ülestõusu kõigi marksistliku sõjakunsti nõuete kohaselt läbi viia, s. o. reaalselt võiduvõimalust tegelikkuseks muuta.

Samasugune saatus tabas ka teisi ülestõuse sõjajärgse revolutsioonikriisi aastail Saksamaal, Bulgaarias, Poolas ja mujal, kus samuti eksisteerisid vajalikud objektiivsed tingimused võidukaiks ülestõusudeks, kuid nende maade kommunistlikud parteid ei suutnud ega osanud ülestõuse vajalikul määral ette valmistada ja läbi viia.

⁹¹ «Pravda» № 330, от 1 декабря 1930 г.

4. ÜLESTÕUSU TÄHTSUS

Vaatamata sellele, et 1. detsembri ülestõus lõppes lüüasaamisega, näitas ta siiski eesti proletariaadi kasvavat jõudu ja teadlikkust. Proletariaat sai detsembriülestõusust palju kogemusi, omandas uut jõudu ja energiat ning õppis oma vigu ja puudusi kõrvaldama. «... Just suur lüüasaamine,» ütles V. I. Lenin, «annab revolutsioonilistele parteidele ja revolutsioonilisele klassile ehtsa ja väga kasuliku õppetunni, ajaloo dialektika õppetunni, poliitilisest võitlusest arusaamise, poliitilise võitluse pidamise oskuse ja kunsti õppetunni.»⁹² EKP pidi küll pärast ülestõusu nurjumist taanduma, kuid ta ei lasknud pead norgu ega hakanud halisema, vaid jätkas ebavõrdset võitlust, sest ta oli sügavalt veendunud oma võitluse õigsuses ja lõplikus võidu saavutamises.

Paar päeva pärast ülestõusu mahasurumist toimus J. Anveldi juhtimisel allesjäänud EKP Keskkomitee liikmete koosolek, kus otsustati asuda uuesti parteiridade organiseerimisele. Tööga tuli hakata peaaegu otsast peale, luua uued sidemed ja muretseda uued konspiratiivkorterid.⁹³

Eesti töölised ja talupojad teadsid, et selles võitluses nad pole üksi, et nendega on kogu maailma proletariaat. Seda näitasid arvukad telegrammid, mis saadeti välismaa töölisorganisatsioonide poolt eesti proletariaadile, kus avaldati talle kaastunnet ja hoiatati eesti kodanlust veretööde eest töörahva kallal. Oma läkituses maailma töölistele kirjutas Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomitee: «Kogu maailma eesrindlikud töölised austavad eesti kommunistide väärikat kangelaslikkust. Eesti ülestõusnud, niisamuti nagu Hamburgi omad möödunud aastal, tõestasid, et tööliklassi paremad pojad oskavad võidelda proletariaadi ürituse eest ka kõige raskemas olukorras. Eesti töölis-kommunistlikud salgad vääriavad sügavat lugupidamist kogu maailma tööliste poolt.»⁹⁴

Eesti proletariaadi 1. detsembri ülestõusu ajalooline tähtsus selles seisabki, et, vaatamata kaotusele, ta õpetas proletariaati mitte ainult võitlema, vaid ka võitma. «Tal-

⁹² V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 11.

⁹³ Vt. ЕКРА, фонд 24, nim. 24—1, sü. 391, leht 6.

⁹⁴ «Правда» № 282, от 11 декабря 1924 г.

linna ülestõusnute kangelasliku võitluse kogemusi tuleb õppida ühes vene proletariaadi suurte ülestõusudega 1905. aastal ja 1917. aasta Oktoobris ning Saksamaa proletariaadi ülestõusudega 1919., 1921. ja 1923. a.» kirjutas «Pravda».⁹⁵

Eesti proletariaadi 1. detsembri ülestõus 1924. aastal näitas, et ka kõige metsikuma kodanliku terrori tingimustes võib ülestõusu ette valmistada ja läbi viia, kuid sel juhul, kui seda tehakse marksistlik-leninliku sõjakunsti kohaselt, kui arvestatakse õigesti momenti ja revolutsiooniarmee võitlussalgad õpetatakse hästi välja, kui kõhkleva sõjaväe pärast peetakse vajalikku võitlust ja luuakse õigeaegselt vastav organisatsioon masside mobiliseerimiseks ning avangardile appitoomiseks, kui arvestatakse kõiki ülestõusu peareegleid ja teisi vajalikke nõudeid.

Detsembriülestõus, mis kujutas endast üht lüli rahvusvahelise proletariaadi väljaastumiste ahelas sõjajärgse revolutsioonikriisi aastail, näitas, et revolutsioon ei arene kunagi sirges tõusujoones, vaid tõusude ja mõõnadega, pealetungide ja taganemistega, mis karastavad revolutsioonijõude ja valmistavad ette nende lõplikku võitu. Nii oli see Venemaal ja ka Eestis. Nii on see toimunud ja toimub teistes maades, mida kinnitab revolutsiooni lõkkelepuhkemine kord ühel, kord teisel maal, küll Euroopas ja Aasias, küll Ameerikas ja Aafrikas.

«Kapitalism ei ole ehitatud nii harmooniliselt,» kirjutas V. I. Lenin, «et ülestõusu erisugused allikad iseendast otsekohe, ilma ebaõnnestumiste ja lüüasaamisteta kokku voolaksid. Vastupidi, just ülestõusude eriaegsus, erilaadsus, eripaiksus tagab üldise liikumise ulatuse ja sügavuse; ainult mitteõigeaegsete, üksikute, killustatud ja seepärast ebaõnnestunud revolutsiooniliste liikumiste kogemustest omandavad rahvahulgad vilumust, õpivad, koguvad jõudu, näevad oma tõelisi juhte, sotsialistlikke proletaarlasi, ja valmistavad sellega ette üldise pealetungi...»⁹⁶

Pärast ülestõusude mahasurumist Saksamaal, Bulgaarias, Poolas ja mujal, mis toimusid sõjajärgse revolutsioonilise kriisi perioodil, pasundasid oportunistlike parteide tegelased, et revolutsioonil ei ole enam perspektiive, et

⁹⁵ «Pravda» № 330, от 1 декабря 1930 г.

⁹⁶ V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 331—332.

Kommunistlise Internatsionaali üleskutse 1924. a. 1. detsembri sündmuste puhul Eestis

Eestis woolab töörahwa weri

Juba mitu kuud kõidawad Eesti sünd-
mused terve ilma mõtlewate tööliste
tähelepanekut.

Mis oli nende sündmuste algatajaks?
Wäikene maa — pisut üle miljoni
elaniku. Selle maa turjale, kes — ehk
küll lühikest aega — proletaarsete re-
wolutsiooni wõimu tunda ja tõlise wa-
baduse õhku sisse ingata sai, asus
kiidkond walgekaartlasi. Ettäägiga enda
wõimu ülewal oida, piab sel kiidkon-
nal suur alaline sõjawägi olema, mis
rahwaarwuga kaugeltgi tasakaalus pole.
Tööstus sureb aegamööda, töötaolek
kaswab. Talurehwas on raske maksu-
koorma all, et üles pidades sõjawäge
ja kogu riigiparaati kõlgi ta ministeeriumidega, saatkondadega jne. sest
maksude suurus ei ole maa wäiksuse
kohane.

Walitsew kiidkond kiduneb ikka
enam ja enam. Sõjaminister lamab
joobnult uulitsal. Suuremaid walge wa-
litsuse „riigimehi“ süüdistatakse altkäe-
maksude wõtmises. Sahkerdajat ei saa
eraldada ministrist ega ministrit liht-
sast wäljamaa isanda tuapõltsist. Kogu
maa lämbub olukorras, mis tekitanud
Eesti walgekaartline kodanlus, keda
omal ajal Saksa okupatsioon wõidule
aitas.

Maa sureb aegamööda. Niisugune
on selle pildi tagapõhi.

Töölisteklasse ei wõi selle suuremisega
leppida ja ta teeb kramplikka jõupiri-
gutsi, et wabastada ennast ja wabas-
tada maad wäikese rööwsalga wägi-
walla alt, kes alasti wägiwalla abil
wõimul püsib.

Aga see wäikene rööwsalk, põlwi
were sees seistes, jätkab kodanluse
ülemate kihtide ja nende pojukete am-
bunil sõjariistupanemist, wäljamaa ko-
danlusele saadud rahaga.

Ta rüüstas ära kõik awalikud töö-
listeliikumise asutused: ametühisus-
lised, kooperatiivlised, poliitikalised,
kägistas töölisteajakirjanduse, nõnda töö-
listeklassil kõik teed enda uwide awa-
likuks kaitsmiseks sulgudus.

Iljutine 149 seitsilise protsess oli
äbematam wäljakutse kogu Eestimaa
töölistele. Julge sõna eest kohtus lasti
maha s. Jaan Temp. Eluaegne sunni-
töö — see on Eesti „demokraatia!“ weel
liig pehme otsus.

Kõik Eesti tööliste on kommunist-
lise partei poolt. Seda näitasid mitu
korda igasugused „parlamentlised“ wa-
llimised isegi walge terrori walitsuse
aeg. Seda näitas ka üksikute woolude
sisemine wõitlus ametiühisustes ja
teistes töölisteorganisatsioonides, kuni
walge Eesti rööwsalk weel niisuguste
organisatsioonide warjuju kannatas.
Eesti sotsiaaldemokraadid on juba am-
mugi nulliks muutunud ja lihtsaks
tuapõltsesalgaks.

Üksteise järele Eesti töölistele wisa-
tud prowokatsioonilised wäljakutsed wi-
siwad kuni iljutise kommunistide sõja-
riistus wäljaastumiseni Tallinnas. Töö-
lised wõitlesid kui lõwid. Pea paljaste
kätega aarasid nad oma kätte terve
ria tähtsamaid riigiasutusi. Ainult enda
ooleks jäetud, ilma mingisuguse abita
mujalt, tormasid nad tööliste werest
joobnud kodanluse reaktsiooni wasta.

IGAWENE MÄLESTUS LANGE-
NUD WÕITLEJATELE!

ELAGU KOMMUNISTLINE PAR-
TEI EESTIS!

Kommunistlise Internatsionaali
täideasaatekomitee

Moskwas, 10. det. 1924

Väljavõte Kommunistliku Internatsionaali üleskutsesest 1924. a. 1. detsembri sündmuste puhul Eestis.

proletaarne revolutsioon on lõppenud, et on saabunud vaikuse periood, kus nn. sotsiaaldemokraatlikud töölisvalitsused kindlustavad kõikjal «rahu ja demokraatia» ning «ühendavad kodanluse ja proletariaadi huvid». Ent möödus ainult mõni kuu, kui Bessaraabia ja Eesti proletariaat oma ülestõusudega kõik need targutused ümber lükkas ja tõendas, et proletaarne revolutsioon pole lõppenud, et kodanlusel ja tööliklassil ei saa olla mingisuguseid «ühiseid huvisid», et võitlus kommunismi eest elab niikaua, kuni eksisteerib töötav rahvas, kelle maailmavaateks ta on.

Vaatamata sellele, et EKP-d tabas 1. detsembri ülestõusu mahasurumisega raske kaotus, ei suutnud nuhid ometi avastada kogu põrandaalust partei- ja komsomoliorganisatsiooni, mis asus eraldi võitlussalkade organisatsioonist. Tänu sellele võis partei Keskkomitee J. Anveldi ennastsalgava ja väsimatu tegevuse tagajärjel lühikese aja jooksul parandada verise terrori poolt löödud haavad ja juba aprillikuus paljud parteisidemed taastada ning uued konspiratiivkorterid muretseda.⁹⁷

1. maiks 1925 avaldatud üleskutses «Eestimaa töörahvale, sõduritele ja madrustele» julgustas partei Keskkomitee töörahvast ning kutsus teda pead mitte norgu laskma, vaid jätkama veel energilisemalt võitlust oma vabastamise eest kodanluse rõhumise alt: «Seltsimehed tööliised, küla rõhutud ja kurnatud, sõdurid ja madrused. Tuleb uus 1. detsember, uus töörahva relvastatud ülestõus. Värisegu timukad ja nende teenrid selle päeva ees. Siis oskab Eesti töörahvas sõjariistu paremini tarvitada kui sel korral. . . Edasi kodanliku korra kukutamiseks!»⁹⁸

Eestimaa Kommunistlik Partei, kes taandus võitlusväljalt ainult ajutiselt, asus veel energilisemalt uut otsustavat lahingut ette valmistama. Kodanlus suutis küll julma terroriga nõrgestada arvuliselt proletariaadi ja tema juhi — EKP ridu, kuid ta ei suutnud murda nende võitlustahet ja võitlusindu. Seepärast võis EKP pärast detsembriülestõusu alanud süngel reaktsiooniajajärgul sisendada töötavatesse hulkadesse kindlat usku ja veendumust saabuvasse võidusse ning anda neile selge võitlusprogrammi selle saavutamiseks.

⁹⁷ Vt. EKPA, fond 6495, nim. 1, sü. 165, leht 34.

⁹⁸ Sealsamas, sü. 179, leht 1.

„KOMMUNISTI“ LENDLEHT № 2 (32)

ESIMESE DETSEMBRI AASTAPÄEVAKS

Aasta on möödunud päevast, mil Eesti töörahvas sunnitud oli sõjarlistus väljaastuma, et kurnajate väljakannatamata vägivallale lõppu teha. Õudne, jõe aasta, mil ojana voolas töörahva esivõitlejate veri, mil sajad töörahva paremad pojad ja tütred kaitsespoliitset urgastest nuhkide meeletu toore piinamise all valukrampides viskasid, mil iga organiseeritud tööline ja talupoeg üles otsiti ja kõiksugu valevasingute varjul türmi kolletama taasiti.

Kodanlus juudastega pidutses võitu. NEIL ÖNNESTAS TÖÖRAHVA TURJAL PRIISKAMISEKS AJAPIKENDUST SAADA. Ohtralt joodi võidu joovastuses töörahva sooja verd. Töörahva veristamises valitses isekeskis kiskleva ja ükskeelset aiatult sõrmava kirju kurnajate karja vahel armastusriikas üksmeel: Laidoner ja Soots pussitasid ja nende truudid haluid Astid, Martnad ja Reid julgustasid neid ning lakkusid nii, mis keeled rakkus, timukate töörahva verest nõretavaid käsi, püüdes neid ilmale puhtana näidata. Asjata! Töörahva vereplekka ei pese ükski ega miski timukate käteit.

Töörahvas veristud, algas kurnajate kari jälle kisklemist töörahva higi ja vere kallal. Igaüks püüab ruttu ja rohkeste võtta senni, kunni võimalik. Surma ja piinamise, nälja, puuduste ja meeletu survega püütakse töörahvast sõnakuulelikuks orjaks taltsutada, töörahvalliikumist põrmusse heita. Asjata! Punane kommunismi tont käib surve peale vaatama ringi, ega anna kurnajale une rahu. Paljas lendlehtede ilmumine ajas neil karvad püsti ja lendlehtede vastu seadsid nad sõjaväe kuulipildujatega lahinguvalmis ja lasid kolm päeva järgimööda valvata. Ei peastnud karistussalgad, võllad ja kuulid

peale 1905. a. revolutsiooni mahasurumist tsarri võimu. 1905. a. Oktoobri järele tuli teine Oktoober 1917. aastal, mis heitis tsarismi ta kaela langenud kodanlusega jäädavalt põrmusse ja maksma pani proletariaadi diktatuuri. EI PEASTA EESTI KODANLUST TA KAELA LANGENUD JUUDASTEGA TA VERINE VÄGIVALD JA KAITSELIHDUD; ESIMESE „ESIMESE DETSEMBRI“ JÄRELE TULEB TEINE „ESIMENE DETSEMBER“, MIL PIKAL HERMANNIL UHKESTI LÖÖB LEHVIMA PUNANE LIPP JA LÖKKELE LÖÖB UUE ELU LOOMISKOIT.

Las püstitavad kodanlus ja juudased täna ausambaid töörahva timukalle, las peavad tänujumalateenistusi mustad rongad. Töörahvas teab, et ükski jumal ei suuda kodanlist korda kaitseda töörahva revolutsiooni vastu, et täna püstitatud ausambad pea ajalooühmekasti heidetakse; TÖÖRAHVAS TEAB, ET TULEVIK ON TEMA PÄRALT JA TA MÄLESTAB TÄNA VÕITLUSES LANGENUD SELTSIMEHI, KES OMA VEREGA KIRJUTANUD HIILGAVA LEHEKÜLJE TÖÖRAHVA VABADUSVÕITLUSE AJALOOSE. Nende mälestus ergutab võitlusele, sütitab võitluseks võldule. Ainult ridu koondades, võitlust süüdisusega jatkates, võitluselippu kõrgel hoides mälestame me langenud kangelasi vääriiliseit.

AU LANGENUILE! NEEDUS TIMUKAILE! KADU KURNAJAILE!

ELAGU TÖÖLISTE JA TALUPOEGADE VÕIM NÕUKOGUDE EESTIS!

EESTIMAA KOMMUNISTLISE PARTEI
JA EESTIMAA KOMMUNISTLISE NOOR-
SOOÜHINGU KESKKOMITEED.

TALLINN November 1925

Ajalehe «Kommunist» lendleht detsembriülestõusu 1. aastapäeva puhul (1925. a.).

1940. aasta ajaloolistel juunipäevadel saavutas eesti proletariaat kommunistliku partei juhtimisel lõpliku võidu. Kodanlik kord kukutati, taastati nõukogude võim. Eesti rahva ajaloos keerati uus lehekülg helge tuleviku, sotsialismi ja kommunismi lehekülg. Algas eesti rahva tõeline ajalugu.

SISUKORD

1. Ülestõusu põhjused. Olukorra hindamine
ja kursi võtmine relvastatud ülestõusule 3
 2. Ülestõusu ettevalmistamine 21
 3. Ülestõusu käik ja ta nurjumise põhjused 45
 4. Ülestõusu tähtsus 61
-

ВОССТАНИЕ 1 ДЕКАБРЯ 1924 ГОДА

Аугуст Адович Сунила

На эстонском языке

Оформление В. Томассов

Эстонское Государственное Издательство

Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

*

Toimetaja H. Kukk

Tehniline toimetaja K. Einberg

Korrektor A. Sisas

Ladumisele antud 3. X 1959. Trükkimisele antud
10. XI 1959. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 4,25.
Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 3,49.
Arvutuspoognaid 3,62. Trükiarv 4000. MB-08186.
Tellimise nr. 6422. Trükikoda „Kommunist“,
Tallinn, Pikk tn. 2.

Hind rbl. 1.35

TRÜKIVIGU

Lk.	Rida	On trükitud	Peab olema
34	1.	Voldemar Vollmann	Richard Tikkar
"	2.	Richard Tikkar	Voldemar Vollmann

A
A-22850
"

Rbl. 1.35